

УКРАЇНСЬКА ВІЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК

SLAVISTICA

Ч. 76

Олександр Баран

Гомілетичні „Бесіди“
Михайла Лучкая з 1830 р.

Накладом Української Вільної Академії Наук

Вінніпег

1977

Канада

UKRAINIAN FREE ACADEMY OF SCIENCES

SLAVISTICA

№ 76

Aleksander Baran

THE HOMILETICS OF
MICHAEL LUCHKAY IN 1830

Winnipeg

1977

Canada

Published by Ukrainian Free Academy of Sciences

УКРАЇНСЬКА ВІЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК
SLAVISTICA

Ч. 76

Олександр Баран

**Гомілетичні „Бесіди“
Михайла Лучкая з 1830 р.**

diasporiana.org.ua

Вінніпег

1977

Канада

Накладом Української Вільної Академії Наук

Printed by Popular Printers, 762 Toronto St., Winnipeg

П Е Р Е Д М О В А

Історія кожної живої мови свідчить про те, що мова перебуває в постійному русі, постійно змінюється, постійно поступає. Тому лінгвістичних праць все є замало і українська вільна наука все їх більше потребує. Щоб виконати одну з прогалин української лінгвістичної історії, ми рішили написати цю студію, зосереджуючись на мовному аспекті Лучкаєвих "Бесід".

Наша праця ділиться на шість розділів, де ми намалювали короткий життєпис Михайла Лучкаєва, творення і видавання його гомілетичних "Бесід", їх значення і важливість для розвитку української проповідничої мови на Закарпатті, а в окремий спосіб розглянули правопис (фонетику), морфологію та синтаксис цього твору.

До сьогодні ще немає систематичного наукового твору, який розглянув би це перше видання українських проповідей в Австрійській Імперії. Щобільше, переглядаючи обширну бібліографію Лучкаєва, бачимо, що про його "Граматику" та мовні теорії вже багато написано, але його релігійна література, зокрема в Советському Союзі, замовчена. Ми, щоб принаймі в деякій мірі виконили наш обов'язок супроти батька релігійно-національного відродження на Закарпатті старалися обмежити наше наукове зацікавлення до самих релігійних проповідей Лучкаєва та розглядали їх в історичному та лінгвістичному аспекті.

Щодо технічного видання цієї праці, то ми мали деякі труднощі з друком чеських текстів, бо наша друкарня не посідає чеських чирінок з "гачками". Тому точно значковані чеські тексти читач знайде тільки в кінцевій бібліографії.

Залишається нам ще подякувати шановному професорові Константину Біді, за його безкорисну готовість допомагати нам та за цінні вказівки, якими провадив нашу працю до успішного закінчення. Також дякуємо професорові Ярославу Розумному та всім іншим професорам, науковим дорадникам та приятелям, які в будьякий спосіб допомогли в нашій науковій праці.

З М І С Т

Передмова	5
Зміст	7
Вступ	9
I Життя і діяльність Михайла Лучкая	17
II Гомілетичні "Бесіди" Михайла Лучкая	23
III Мова Лучкаєвих "Бесід" на тлі мови Українського Проповідництва на Закарпатті	29
IV Правопис і Фонетика "Бесід"	40
V Морфологія "Бесід"	47
VI Синтакса "Бесід"	64
Висновки	72
Джерельні праці	74
Бібліографія	76
Скорочення	83
Резюме	84

ВСТУП

У кожному науковому творі завданням автора є познайомити читачів з найважливішою бібліографією, а головню, джерелами своєї праці. Основними джерелами нашого твору, як ми вже згадали в Передмові є "Граматика" та "Бесіди" Михайла Лучкая, які дають нам достатньо лінгвістичного матеріялу до опрацювання теми. Одначе, щоб праця була повнішою, потрібно згадати кількома словами головну літературу про М. Лучкая та відносини, в яких ця література творилася.

Про Михайла Лучкая, його діяльність та його творчість вже багато написано. Всі дослідники історії, літератури та мови на Закарпатті мусіли розглядати його ідеї та його твори, бо вони стали основними й дуже впливовими джерелами для цілого закарпатського національно-культурного відродження в ХІХ-ому столітті. Лучкай, для свого часу, дійсно був важливою особою і його твори знайшли відгомін у тодішній слов'янознавчій літературі взагалі. Олексій В. Мишанич твердить, що Лучкай, "як видатний мовознавець й історик ще за життя здобув собі європейське визнання".¹ Мишанич покликається на факт, що Ян Коллар вже в 1832-ім році у своїй ідеологічній поемі "Дочка Слави" поставив прізвище Лучкая поруч з такими видатними славістами, як Доситей Обрадович, Йосиф Добровскі, Ян Неедлі та Вук Караджич.² Та Коллар не був самотнім, що

¹ Мишанич О.В., Література Закарпаття ХVІІ-ХVІІІ століть, Київ/Ак. Наук, 1964, ст. 57.

² Там же.

писав про Лучкая. Згадували його похвально й інші вчені того часу, як Павел Й. Шафаржік³, Ізмаїл І. Срезневський⁴ та Ігнатій В. Ягіч⁵. Всі вони хвалили Лучкая за видання першої друкованої граматики в Австрії, в якій автор втягнув "рутенську" мову, як окрему одиницю і порівнював її різниці із церковно-слов'янською мовою. Термін "рутенський" в тому часі має таке саме значення, як сьогодні "український". Лучкай сам називав "рутенською мовою" мову тих слов'ян, які жили в Малоросії, Галичині, Волині, Буковині, й на Закарпатті. Своєю "Грама-тикою" Лучкай дійсно хотів досягнути для тієї мови рівнорядне трактування з іншими слов'янськими мовами.⁶

На основі згаданого бачимо, що Лучкаєва "Гра-матика" мала своє ідеологічне й програмове значення, яке найбільше зацікавило самих українців. Вона, як каже Михайло Возняк, "не полишилася без впливу на пізнішу граматичну літературу українську не тільки в Угорщині, але й у Галичині".⁷

³ Погорѣлов В. *Карпаторусские Этюды*, ч.1, (Литературная дѣятельность Михаила Лучкая, карпаторусскаго писателя XIX вѣка), Братислава/Вид. Університ. 1939, ст. 9.

Tichý Fr., Michail Luckaj, "*Slovánský Sborník*" (venovaný F. Pastrnkovi) Praha 1923, p. 219.

⁴ Про зв'язків Срезневського з Лучаєм та про критику Срезневського оглядно Лучкаєвої "Граматики" багато написано. Тут ми зацінуємо тільки декілька праць: Погорѣлов В., цит. твір, ст. 9.; Tichý Fr., *Vývoj současného spisovného jazyka na Podkarpatské Rusi*, Praha /Orbis 1938, p. 41. ; Tichý Fr., Michail Luckaj, *Slovánský Sborník*, p. 219.

⁵ Погорѣлов В., цит. твір, ст. 9.

⁶ Lutskay M., *Grammatica Slavo-Ruthena*, Budae/Univ. Pestensis, 1830, p. VI-IX.

⁷ Возняк М., Студії над галицько-українськими грама-тиками XIXв., ЗНТШ, т. 90 (1909), ст.82.

На Закарпатті всі три граматики, видані в другій половині XIX-го століття, тобто граматики О. Духновича,⁸ К. Сабова⁹ та Е. Сабова,¹⁰ є під впливом ідей та структури Лучкаєвого твору. В Галичині вплив "Граматики" Лучкая показується вже у "Відомості" А. Могильницького,¹¹ в дискусіях "руських вчених"¹² в 1848 і 1850 роках та в полеміці за впровадження народної мови¹³ в 1850-их роках, як також і на зборах "Галицько-Руської Матиці" 1864 р.¹⁴ Щодо самих галицьких граматик, то вже О. Левницький в 1846 році цитує Лучкая в передмові до своєї граматики і з ним полемізує.¹⁵ Даліше, бачимо конкретні впливи Лучкая в граматиці Осадці¹⁶ з 1862 р. та в рукописній граматиці І. Малицького.¹⁷ Крім того, всі члени "Руської Трійці", тобто Я. Головацький,¹⁸ І. Вагилевич¹⁹ та М.

⁸ Там же.

⁹ **Грамматика письменнаго русскаго языка**, по образцу лучших авторов составленна и издана, Унгвар 1865.

¹⁰ Сабов Е., **Русская грамматика и читанка**, (К изучению угорско-русского литературного языка). Унгвар/Унію 1890.

¹¹ Возняк М., Студії., т.89, ст. 122-143, т. 90, ст. 33-52, 83

¹² Возняк М., Проект правописи Івана Жуківського на з'їзді "руських вчених", ЗНТШ, т. 82, ст. 53-86.

¹³ Гляди: Передмова К. Студинського до "Кореспонденції" Я. Головацького в літах 1850-1862, видано у Львові 1905.

¹⁴ Возняк М., Студії., т.90, ст. 83.

¹⁵ Там же, ст. 102-108.

¹⁶ Возняк М., Студії., т. 90, ст. 83, т. 95, ст. 102-103.

¹⁷ Возняк М., Студії., т. 94, ст. 112-113., т. 95, ст.105.

¹⁸ Tichý Fr., Michail Luskaj, Praha 1923, p.215-220.

Студинський К., Кореспонденція Якова Головацького в літах 1835-49, **Збірник Фільологічної секції НТШ**, т. XI, ст. 103.

¹⁹ Свѣнцикій К. С., **Материалы по истории возрождения Карпатской Руси**, Львов/Г.Р. Матиця 1906, т.I, ст.147.

Шашкевич²⁰ прихильно та з пошаною висловлювалися про Лучкая і про його "Граматику".

При кінці XIX століття культ Лучкая в Галичині зменшився а автори XX століття розглядали його мовознавчу літературу тільки в історичній перспективі.²¹ На Закарпатті, одначе, ідеалізування його ще більше зросло на тлі мовної боротьби в першій половині XX століття.

Тут після мадярської революції в 1848 р. витворилися два мовні напрямки: москофільський і народницький. Прихильники першого напрямку: А. Добрянський, І. Раковський, К. Сабов, Є. Сабов та інші, виходили з założення, що національне відродження всіх слов'ян може бути успішним тільки при об'єднанні навколо Росії. Російська літературна мова, на їх думку, мала стати "загально слов'янською" й тим самим літературною мовою закарпатських русинів, яких "москофіли" вважали тільки частиною російського народу, а їхню мову — одним з діалектів "великорусского языка".²²

На основі такої мовної теорії російська мова мала перебрати на себе роллю церковнослов'янської мови, яка ще в "Граматиці" Лучкая відігравала роллю загальної літературної мови всіх слов'ян. Таким чином ці москофіли старалися використати Лучкая для себе і на основі його традиційної теорії апробувати російську мову для закарпатського національного відродження.²³

²⁰ Шашкевич М., *Азбука і Абецядло*, Вінніпег/Шашкевичіана 1969, ст. 19н.

²¹ Маковей О., Три галицькі граматики, *ЗНТШ*, т. 51, ст. 45-53.; Возняк М., *Студії*, т. 90, ст. 80-92.

²² Шпець М., *Літературна мова українців Закарпаття і східної Словаччини* (Педагогічний Збірник № 1), Братислава/Педаг. Видав. 1969, ст. 4-5.

²³ Сабов Е., *Очерк літературної діяльності и образования карпатороссов*, Ужгород/Унію 1925, ст. 14-16.

Прихильники народного напрямку, або хотіли продовжувати Лучкаєву традицію, тобто знароднювати церковнослов'янську мову на основі закарпатських говорів, або вповні прийняли чисту народну мову. До цього напрямку належали: А. Кралницький, О. Павлович, Л. Чопей, Ю. Жаткович, А. Волошин, Г. Стрипський і інші. Народовці також покликалися на Лучкає, бо ж він перший впровадив народний елемент до своєї мови та визнавав "рутенську мову" не як діалект, але рівну з іншими слов'янськими мовами.²⁴

Під час прилучення Закарпаття до Чехословаччини, у Сен-Жерменському договорі (10.IX.1919) чехословацький уряд включив т. зв. "Генеральний статут для організації й адміністрації Підкарпатської Русі", який пізніше увійшов у конституцію республіки.²⁵ На основі цього "статуту" народна мова мала стати викладовою мовою в школах і взагалі урядовою мовою Закарпаття. Крім того парламент Чехословаччини ухвалив законом ч. 122 (параграф 6), що сейм Підкарпатської Русі має унормувати мовне питання на цій території.²⁶ Але сейму ніколи не створено, а натомість Чеська Академія Наук вийшла з нереальними рекомендаціями в справі викладової мови на Закарпатті. Академія пропонувала, щоб на Закарпатті запроваджено "малоруське наріччя" з "етимологічним правописом".²⁷ Препозиція Академії була така непослідовна, що ніхто не був певним, що саме вона мала означати. Внаслідок того відбулося багато дискусій навколо мовних питань,

²⁴ Швець М., цит. твір, ст. 5-6; Бірчак В., Літературні стремління Підкарпатської Русі, Ужгород/Педаг. видав. 1937, ст. 80-85.

²⁵ Швець М., цит. твір, ст. 13-14.

²⁶ Там же.

²⁷ Там же, ст. 15.

які згодом стали питаннями політичної боротьби окремих партійних угруповань Закарпаття.²⁸ З браку вчителів міністерство шкільництва прийняло багато галицьких українців, чеських легіонерів та ще більше російських білоемігрантів на виховників закарпатського шкільництва. Як писав календар "Карпатської правди", "автохтонні вчили по церковнослов'янськи з домішками живої мови, українці — по-українськи, чехи — по-російськи з домішкою чеської мови".²⁹ Мовне замішання було жахливе.

Після десятилітньої мовної боротьби, в 1930 р., святковано століття появи Лучкасової "Граматики". З нагоди цих святкувань політичні та наукові інституції Закарпаття заактивізували всі свої сили, щоб гідно оцінити роллю Лучкая в національним та культурним відродженні Закарпаття. Москофіли публікували статті Г. І. Геровського,³⁰ П. В. Плетнева,³¹ В. Погорелова,³² а українці (народовці)

²⁸ Там же, ст. 16.

²⁹ Календар "Карпатської Правди", Ужгород 1927, ст. 126.

³⁰ Геровський Г. І. Рускій язык в церковно-словянско-русской грамматикъ Миханла Попа-Лучкая, **Карпаторусскій Сборник** (Подкарпатская Русь в честь перзидента Т. Г. Масарика), Ужгород 1930, ст. 259-315.

³¹ Плетнев Р. В. Образцы карпаторусского народного языка и творчества в грамматикъ М. Лучкая, **Карпаторусскій Сборник** (П. Р. Масарика) Ужгород 1930, ст. 312-327.

³² Погорѣлов В. Мих. Лучкай и его "Грамматика Славорутена" (1830-1930), **Карпатскій Свѣтъ** (Екстракт), Ужгород/Общ. Духновича 1930, ст. I-II.

В. Гаджеги,³³ В. Сімовича,³⁴ І. Панькевича³⁵ та че-
ха Ф. Тіхого.³⁶

Всі ці автори, крім В. Гаджеги,³⁷ були зацікавлені мовною теорією та граматиною Лучкая, а про його проповіді згадано тільки тут і там кількома реченнями. Так само мало уваги присвятили "Бесідам" Лучкая у своїх літературних історіях Е. Недзелс-
кій³⁸ і В. Бірчак,³⁹ як також Ф. Тіхі⁴⁰ у своїй історії мови Закарпаття. Перший з-поміж усіх інтерпретаторів мови та літературної ролі Лучкаєвих проповідей був згаданий професор Валерій Погорелов, який в 1939-ім році опублікував у "Працях Філософічного Факультету Братиславського Університету" свої "Карпаторускіе Етюды" з підтитлом "Литературная діяльність Михаила Лучкая, карпаторусскаго писателя нач. XIX вѣка".⁴¹ В цій праці автор дає загальну оцінку Лучкая, розглядає його мовні теорії, а опісля старається розібрати й проаналізувати літературну вартість та мову Лучкає-

³³ Гаджега В., Михаил Лучкай. НЗТП, т. VI. р. 1928-29. ст. 1-129.

³⁴ Сімович В., "Grammatica Slavo-ruthena" М. Лучкая, НЗТП, т. VII-VIII, п. 1930-31, ст. 217-306.

³⁵ Панькевич І., Хто був Іван Бережанин — Михайло Лучкай чи Іван Фогарашій? НЗТП, т. VII-VIII, р. 1930-31, ст. 168-188.

³⁶ Tichý Fr., Lidové písně v Luckajové gramatice, НЗТП, т. VII-VIII, п. 1930-31, ст. 307-314.

³⁷ Гаджега В., цит. твір. Автор позбирав всі історичні дані життя Лучкая й написав історичну розвідку про нього. Мовну теорію Лучкая заторкнув тільки в контексті.

³⁸ Недзелскай Е., Очерк карпаторусской литературы, Ужгород/Школ. Помощ 1932, ст. 97-100.

³⁹ Бірчак В., цит. твір, ст. 80-85.

⁴⁰ Tichý Fr., Vývoj. р. 26-41.

⁴¹ Погорѣлов В., Карпаторускіе Этюды, ч. I, (Литературная діяльність Михаила Лучкая, карпаторусскаго писателя XIX вѣка), Братислава/Вид. Університет. 1939, ст. 1-56.

вих проповідей. Ми в нашій праці не даємо повної оцінки твору професора Погорелова, але слід зазначити, що він взявся за дуже обширну і велику працю, якої вповні ніяк не міг виконати. Найкращою частиною його твору є секція про чехізми в лексичі Лучкая. Та мимо деякої поверховости праця проф. Погорелова є вартісним твором, і ми старалися використати її в нашій праці.

Слід ще згадати бібліографію Лучкая-історика, якого А. Годінка⁴² назвав першим "науковим істориком" Закарпаття. І тому всі історики Закарпаття, як І. Дулишкович,⁴³ Ю Жаткович,⁴⁴ А. Петров,⁴⁵ А. Годінка та В. Гаджега,⁴⁶ старалися його рукописну історію використати для своїх праць й продовжити працю Лучкая. Шкода, що його "Історія" ніколи не була опублікована, і ми сьогодні не можемо користуватися нею.

⁴² Hodinka A., *A munkácsi görög - katolikus püspökség története*, Budapest /Tud. Akad. 1909., p. 53-54.

⁴³ Дулишкович І., *Историческія черты угро-русских*, т. I-III Унгвар 1877.

⁴⁴ Zsatkovics K., *Az egri befolyás és az ez ellen vivott harc a munkácsi görög szert, egyházmegye történelmében, Századok*, v.1884, pp.680-877.

⁴⁵ Петров А., *Старая вѣра и унія*, С-Петербург 1905-6.

⁴⁶ Гджега В., *Додатки к исторіи русинов и русских церквей в Мараморші, Ужанской жупі, Угочі, Земплинской жупі, НЗТІ*, т. II-XI.

РОЗДІЛ I

ЖИТТЯ І ДІЯЛЬНІСТЬ МИХАЙЛА ЛУЧКАЯ

В науковій бібліографії Карпатської України знаходимо багато загальних праць, які розглядають особу чи ідеї Михайла Лучкая. Повною біографією автора "Бесід" є праця др-а Василя Гаджеги, друкована в Ужгороді в 1929-ім році.¹ В. Гаджега старався зібрати для свого твору всі архівні матеріали про Лучкая й використав всю тогочасну мемуаристику. Зайвим було б тут повторювати все, що Гаджега вже 45 літ тому написав і тому наша праця зосереджується не на особі Михайла Лучкая, але на його творчості та мовній ідеології. Тільки для інформації та введення цього твору подаємо тут головні фрагменти Лучкаєвого життя й описуємо, у загальних рисах, його культурно-наукову працю серед карпато-українського населення.

Михайло Лучкай, (справжнє прізвище Пап), народився 1789-го року в Великих Лучках, де його батько був дяковчителем. Тут він ходив до початкової школи, а гімназійну освіту закінчив в Ужгороді та в Великому Вараді (сьогодні Орадеа). Після одержання матурального свідоцтва записався до ужгородської духовної семінарії.²

1. Гаджега В., Михаил Лучкай, Ужгород, НЗПІ, т. VI, 1928-9, ст. 1-129.

2 Там же, ст. 15.

Тут він був все відмінним учнем і тому тодішній капітулярний вікарій Мучаківської єпархії, Іван Кутка, в 1812-ім році вислав його, як найздібнішого питомця, на університетські студії до Відня.³ У Відні Лучкай крім теології слухав ще слов'янознавчі курси у професора Добровського, що викликали в нього велике захоплення слов'янськими філологічними студіями.⁴

Віденські студії Лучкай закінчив влітку 1816-го року і рішився вступити у священничий сан. Тому, що в Ужгороді в тому часі не було єпископа, а він не хотів святитися в румунського єпископа Великого Вараду, його відразу не висвячено.⁵ Таким чином він 2-го липня (1816) написав до свого вікарія, щоб дозволив йому святитися в Галицького Митрополита, який у тому часі мав приїхати до Відня, щоб святити там своїх питомців.⁶ Лучкай отримав дозвіл, але митрополит Левицький не приїхав до Відня і Лучкай мусів їхати до Великого Вараду, де 7-го листопада врешті висвятився у тамошнього румунського єпископа, Самуїла Вулкана.⁷

Після свячення його назначено сотрудником до Великих Лучок.⁸ У рідному селі Лучкай перебув усього півтора року бо в 1818-ім році новий мучаківський єпископ, Олексій Повчій (1816-1831), взяв його до Ужгороду і назначив єпископським секретарем, архівістом-бібліотекарем і нотарем,⁹ а 5-го січня 1822-го року іменовано його предсідником єпархіальної консисторії.¹⁰

³ Там же, ст. 19.

⁴ Tichý, Michail Luckaj, p. 218.

⁵ Гаджега В., цит. твір, ст. 23.

⁶ Там же, ст. 23-24.

⁷ Там же.

⁸ Там же, ст. 25.

⁹ Там же, ст. 26-29.

¹⁰ Там же, ст. 34.

Високі єпархіяльні функції та особисте приятелювання з єпископом Почієм додали до Лучкаєвого престижу, але одночасно й викликали заздрість у священників. Мимо тих неприємних опозицій Лучкай старався позитивно і корисно поалагоджувати всі справи консисторії та єпархії. Найтруднішими справами були: 1) розподіл фондів та дібр між Мукачівською і Пряшівською єпархіями,¹¹ 2) нова схема священничих приходів¹² та 3) виділення сатмарських румунів з Мукачівської єпархії.¹³

В тій інтенсивній праці ще 28-го лютого 1827-го року назначено Лучкає адміністратором ужгородської парафіяльної церкви на Цегольні,¹⁴ а 29-го травня того ж року Лучкай став ужгородським деканом.¹⁵ На цих постах він був активним і успішно сповняв свої обов'язки аж до виїзду в Італію.

Причиною його поїздки було те, що в 1829-ім році князь Карло Людовик Бурбон, еспанський інфант, який жив постійно в італійському містечку Лукка, претендував на грецький престіл і з цієї причини хотів ближче познайомитися із східним обрядом. Він звернувся до пароха церкви св. Варвари у Відні та просив звідти східного священника, диякона й дяка. Отець І. Фогарашій, тодішній парох церкви св. Варвари, по одержанні цього несподіваного листа князя Бурбона зараз написав до Мукачівського єпископа, Олексія Повчія, а цей по деяких ваганнях вислав о. Михайла Лучкає з дияконом та двома півцями до Італії.¹⁶

¹¹ Гляди: Duchnovic A., **The History of the Eparchy of Prjasev**, Rome/Basiliani 1971, pp. 43-56

¹² Гаджега, цит. твір, ст. 34.

¹³ Баран О., Поділ Мукачівської Єпархії, **Analecta OSBM**, ser. II, sec. II, vol. VI, fasc. 3-4, pp. 558-563.

¹⁴ Гаджега, цит. твір, ст. 43.

¹⁵ Там же, ст. 46.

¹⁶ Там же, ст. 51-54.

В Луці Лучкай побув 14 місяців. Це не був довгий час, але і цей короткий час сильно відбився на оформленні цього здібного й ідейного священника. Маючи багато часу, отець Лучкай поширював свою освіту й старався познайомитися з тодішнім італійським світом. Під впливом цієї нуаки він постановив собі, що через ціле своє життя буде старатися про культурне й наукове піднесення свого народу. На основі цієї постанови він почав виправляти й доповнювати свої проповіді та приготовляти їх до видання.¹⁷ Одночасно почав працювати над окремою графікою для українців-рутенів.¹⁸

Але в 1830-ім році скінчилися надії Карла Людовика Бурбона відносно осягнення грецького престолу і тим самим скінчилася Лучкаєва місія в Італії. Вернувшись на Закарпаття, Лучкай знову відзискав свої попередні становища, але по смерті єпископа Алексія Повчія (11.7.1831), новий капітулярний вікарій, Іван Чургович, назначив його парохом ужгородської парафії на Цегольні.¹⁹ Тут написав він свою чотиритомову історію карпатських українців і звідси старався про відновлення українського шкільництва на Закарпатті.²⁰ Мав він багато неприемностей з консисторією, але після назначення²¹ нового єпископа, Василя Поповича (1837-1864), ці неприемності пішли в забуття.²²

¹⁷ Там же, ст. 54.; Погорѣлов В., *Карпаторусские Этюды*, ст.7.

¹⁸ Гаджега, цит. твір, ст. 55.

¹⁹ Там же, ст. 56-63.

²⁰ Там же, ст. 63, 67-68.

²¹ Там же, ст. 74-78.; *Archivio Secreto Vaticano, Archivio della Nunziatura di Vienna*, vol. 272.

²² Гаджега, цит. твір, ст. 88-89.

В останніх раках свого життя Лучкай боровся за рідну мову. Домагався, щоб священники проповідували "рідною мовою", щоб у школах учителі натискали найбільше на навчання української (рутенської) мови, і щоб в мукачівській вищій школі запровадили виклади української літератури.²³ Також категорично виступив проти впровадження малярської мови до шкіл та до церковної літургії й гостро боронив свій обряд перед латинським клиром.²⁴ В ході цієї діяльності заскочила його смерть в 1843-ім році.²⁵

Отець Михайло Лучкай був людиною незвичайного формату. Був це твердий характер, прикладний священник, любитель науки та, перш за все, свідомий український патріот, навіть і в сьогоднішньому значенні. Про це найкраще свідчить російський вчений, Ізмаїл Іванович Срезневський, який, в 1842-ім році, відвідав Закарпаття. Він хвалив деяких вищепоставлених осіб на Закарпатті (між ними і єпископа В. Поповича) за їхню "русскість", а про Михайла Лучкаю тільки зазначив, що "он хахол".²⁶

Для наступних поколінь Лучкай залишив кілька поважних праць. На жаль, з них дотепер тільки дві були опубліковані, а це: **Слов'янсько-руська грамати́ка**²⁷ і тут нами описані "Бесіди".²⁸ Його найцінніша праця, написана вже по повороті з Лужки, тобто чотиритомова **Історія Карпатських Русинів**,²⁹

²³ Там же, ст. 93-95.

²⁴ Там же, ст. 102-117.

²⁵ Там же, ст. 119.

²⁶ Tichý F., *Vývoj*. p. 41.

²⁷ Lutskay M., *Grammatica Slavo-Ruthena*, Budae/Universitas Pestensis 1830.

²⁸ Лучкай М., *Церковныя бесѣды на всѣ недѣли рока*, в Будинѣ/Всеучилища Пештанскаго 1831.

²⁹ Петров А., *Старая вѣра и унія в XVII-XVIII вв.*, С. Петербург 1905, т. I.

ще до сьогодні не появилася, хоч усі історики, що писали про Закарпаття, багато з цього твору користали.

РОЗДІЛ II

ГОМІЛЕТИЧНІ "БЕСІДИ" МИХАЙЛА ЛУЧКАЯ

Гомілетичні "Бесіди" Михайла Лучкая — це перша друкowana проповіднича книга українців у австрійській імперії і взагалі перший цього роду публікований твір на українським Закарпатті. Тому ці "Бесіди" колись відігравали велику роллю в розвитку українського проповідництва по обох боках Карпат і мали великий вплив на пізніших українських проповідників. Згідно із словами Франціска Тіхого¹ ясно пізнати вплив Лучкаєвих проповідей на українських гомілетичних виданнях Олександра Мигаловича,² Степана Мустяновича³ й Івана Артима.⁴ Крім цього, ці бесіди самі в собі є історичним свідомством українського проповідництва з пізнішої доби "просвічення" й вони стали показником тодішньої проповідничої мови на Закарпатті.

Відносно історії цього твору мусимо сказати, що Лучкаєй не писав своїх "Бесід" для публікації. Це були його звичайні проповіді, що їх він виголошував в ужгородській парафіяльній церкві від 1827-го р. до

¹ Tichý F., *Vývoj* p.26-27.

² Мигалич А., *Лѣствица к блаженному животу*, в Будинѣ 1847.

³ Мустянович С., *Недѣльныя Проповѣди*, Львов/Ставропіг. 1856.

⁴ Артим І., *Наука Вѣры Православно-Христіянскія*, в Будинѣ 1868.

свого від'їзду до Італії.⁵ Протягом тих двох років він ніколи не думав про видавання своїх проповідей. Тільки в Луцці, застановившись над сумним фактом, що на Закарпатті не було жодних видань у рідній мові, крім катехизмів,⁶ рішив причинитися до збільшення української духовної літератури виданням своїх "Бесід". Вже 14-го серпня 1829-го року писав Лучкай до о. Фогарашія, що він доповнював та поправляв свої "руські проповіді" і приготовляв їх до евентуального видання.⁷ Лучкай, в першій мірі під впливом праці над граматикою, поправляв мову та стиль проповідей, а доповнював їх прикладами з італійського життя та цитами з клясичної духовної літератури.⁸ Всю цю працю скінчив 1-го березня 1830-го року, а опісля написав дедикацію князеві Карлові Людовикові Бурбонові.⁹ У своїй дедикації Лучкай висловив свою вдячність за те, що князь поставив для нього церквцю східного обряду в Луцці та зробив його надворним капеляном. Далі, подивляв любов і прив'язання Карла Людовика Бурбона до слов'янської бесіди та незвичайно високо цинив успіхи, які цей князь осягнув за Лучкаєвими вказівками в опануванні цієї не легкої та чужої для нього мови. Задля цієї прихильности князя, Лучкай присвятив свій скромний твір його особі та закінчив дедикацію прославленням княжої милости.¹⁰

⁵ Гляди наголовок "Бесід", тобто: "В церкви парохиялнои Унгварской казанни".

⁶ Lutskaý M., *Grammatica*, p. IX, ". . . sed magis dolendum praeter catechesim nulla existere alia opera in hac lingua scripta."

⁷ Гаджега, цит. твір, ст. 54. Лучкай пише до о. Фогарашія 14-го серпня 1829 р., що "доповнює свої руські проповіді".

⁸ Дуже багато цитує класиків греко-римської письменности, як Плятона, Пітагора, Плутарха, Цицерона, Сенеку, Горация, а з італійської літератури — Петрарха.

⁹ Лучкай, *Бесіди*, ст. IV-IX.

¹⁰ Там же.

Ця гарна дедикація напевно зробила своє враження. Князь, який ніколи не був скупий для свого східного капеляна, з певністю покрив більшу частину коштів цього видання. Після приїзду на Закарпаття Лучкай ще мусів подати свою працю на церковну апробату. Він її одержав без жодних труднощів. Епархіяльний цензор, канонік Степан Андрухович, під заміткою, що не годиться мовно з автором, дозволив публікацію тими словами: "Вѣрѣ Православно-Католической и Царским узаконеніям ничтоже противное в себѣ содержат".¹¹ Цей дозвіл, як звичайно, підписав і сам єпископ Олексій Повчій.¹²

Таким чином Лучкаєві проповіді ще восени 1830-го року дісталися до друку. Але слов'янський відділ тодішньої будапештської університетської друкарні не міг працювати таким скорим темпом, як друкарні сьогодні й цей гомілетичний твір появився щойно при кінці 1830-го р.¹³ Крім того Лучкай не мав досить грошей, щоб виплатити всі довги в друкарні і в лютому 1832-го р. мусів позичити 1,000 фльоренів від консисторії.¹⁴ Продаж книжки йшла дуже поволі, тому Лучкай 27-го лютого 1833-го року просив консисторію, щоб поручила твір до вжитку в цілій епархії.¹⁵ Консисторія це зробила аж в 1834-ім році¹⁶ і від того часу вже книжка розповсюдилася на цілім Закарпатті. Карпатські українці із захопленням прийняли проповіді Михайла Лучкаєва. За словами Евменія Сабова ці бесіди стали найкращою лектурою простого народу й часто находилися на поли-

¹¹ Там же, ст. 111.

¹² Там же.

¹³ Гаджега, цит. твір, ст. 57. Єп. Повчій аж 4-го січня 1831-го р. видає пастирського листа, щоб священники купували Лучкаєві проповіді.

¹⁴ Там же, ст. 65.

¹⁵ Там же, ст. 66.

¹⁶ Там же.

цях звичайних сільських хат, а духовенство в проповідях прямо наслідувало "Бесіди" Лучкай.¹⁷

Повний заголовок цього двотомового проповідничого твору: **Церковныя Бесѣды на всѣ недѣли рока на поученіе народное, в церкви парохіяльной унгарской казанны Михайлом Лучкай, Парохом и Намѣсником Унгарским.**

Всіх проповідей в Лучкаєвому двотомовому творі є 49. З них 20 у першому томі, а 29 — у другому. Починаючи з Великодня, вони розподілені майже на всі неділі літургичного року. Їхня тематика взята також з недільних євангелій так, що Євген Недзелскій назвав їх модерними повчальними євангеліями.¹⁸

Хоч Михайло Лучкай старається в своїх "Бесідах" стисло придержуватися недільних євангелій, все-таки його проповіді основно різняться від колишніх "повчальних євангелій". Як знаємо з історії карпато-української літератури, на Закарпатті вже від XVI-го століття між народом дуже популярними були т. зв. повчальні євангелії, які обширно переповідали й пояснювали тексти Святого Письма Нового Завіту.¹⁹ Це не були проповіді, але доступно переповідані євангелії. Натомість Лучкай у своїй праці переповідає не окремі євангелії, але, на основі Святого Письма, передає читачеві моральну і догматичну науку Вселен-

¹⁷ Сабов Е., *Очерк литературной Дѣятельности и образования карпатороссов*, Ужгород/Унію 1925, ст. 16. "...его проповѣди при всѣм недостаткѣ чистоты слога имѣли большое влияние и сдѣлались любимым чтеніем простого народа, у котораго на бантѣ не рѣдко хранятся его церковныя бесѣды. Священники при составлении своих "наказов" подражали ему..."

¹⁸ Недзелскій Е., *Очерк Карпаторусской Литературы*, Ужгород/Школ. Помощ, 1932, ст. 99.

¹⁹ Бірчак В., *Літературні стремління Підкарпатської Руси*, Ужгород/Школ. Помощ 1937, ст. 23-29; Недзелскій, цит. тв. ст. 50-55.

ської Церкви. А те, що він так тісно придержувався тематики недільних евангелій, має також свою причину. Як відомо, на Закарпатті, на основі згаданих повчальних евангелій, витворилася традиція, за якою священники все проповідували з недільних і святочних евангелій.²⁰ Лучкай не хотів зломити цю традицію і не хотів виставити себе, як інноватора, на неприхильну критику. Тому, як основу до своїх проповідей, ставить евангельське пояснення. Через евангельські тексти старається пояснювати в приступний спосіб католицьку віру й етику.²¹

Щодо будови проповідей, то Лучкай майже точно дотримується тодішніх правил реторики.²² Кожна проповідь має відповідне введення, де представлено ціль, яку проповідник мав досягнути в проповіді. За цим слідувала аргументація, взята з недільного евангелія й підтримана доказами віри та практичними прикладами. Автор часто цитує святих отців Церкви й деяких відомих письменників. Але бере їх не для головного доказу, а для підсилення евангельської правди. При кінці автор робить коротке заключення відповідно до поставленої цілі.²³

Чи помітні які небудь впливи в проповідях Лучкай — важко відповісти. В першій мірі треба сказати, що в цих проповідях відчувається, що вони постанали в пізній добі "просвічення". Автор уникає всюди тих питань з еклезіології, що стали небезпечними в добі "йозефінізму". Але з другого боку, ніде не пропагує ліберальних ідей цієї доби. Одним словом, уникає таких питань, як роля світської влади в адмініс-

²⁰ Там же.

²¹ Лучкай у своєму введенні каже, що хоче говорити про "высокія понятія вѣры и морали". Гляди: **Бесіди**, ст. X.

²² Він уживав цілий час свої віденські підручники й навіть мав спеціальні записки до проповідництва.

²³ Один з найкращих прикладів є Лучкаєва проповідь про "Розслабленого". Гляди: **Бесіди**, т. 1, ст. 37-47.

трації церкви, або ексекутивна юрисдикція папи над католиками імперії в справах навчання, бенефіцій, церковних назначень і т. п. Якщо Лучкай говорить про яку-небудь владу в церкві, то завжди твердить, що вона походить з **надприродного** джерела.²⁴ Зрештою, він і не міг писати нічого проти ідей "просвічення", бо кожний єпархіяльний цензор в імперії був zarazом і державним контролером, який не допускав до друку нічого такого, що не годилося з законами імперії "просвічення". І тому цензор С. Андрухович писав, що ці проповіді "царским узаконеніям ничтоже противное в себѣ содержат".²⁵

Щодо самої побудови, то можна сказати, що проповіді Лучкай є самостійною працею. Вони є так пристосовані до ментальности карпато-українського населення, що годі в них добачувати якийсь переклад чи наслідування. Одначе з деяких біблійних пояснень і з деяких прикладів, і цитувань святих отців й інших письменників стає ясным, що Лучкай до побудови своїх проповідей уживав декілька чужих гомілетичних праць.²⁶ До того ще з певністю можемо сказати, що ці праці належали до західної, а не до східної, церковної літератури. На це найкраще вказують біблійні пояснення, які, у великій мірі, відзеркалюють думки тодішніх німецьких біблістів.²⁷

²⁴ Бесѣди, т. I, ст. 134-141, 254-264, т. II, ст. 266-274, 286-297.

²⁵ Там же, ст. III.

²⁶ Баран О., Гомілетичні "Бесѣды" Михайла Лучкай з 1830-го року, Логос (1964), т. XV, ст. 140-141.

Dargan E. Ch., *A History of Preaching*, New York: Franklin 1968, Vol. II.

²⁷ Там же.

Р О З Д І Л І І І

МОВА ЛУЧКАЄВИХ "БЕСІД" НА ТЛІ МОВИ УКРАЇНСЬКОГО ПРОПОВІДНИЦТВА НА ЗАКАРПАТТІ

Все, що ми до тепер сказали, відносилось до форми, структури і змісту Лучкаєвих проповідей. У цьому розділі розглянемо мову проповідей Михайла Лучкая. Цим питанням дотепер ще ніхто обширніше не займався. Проф. В. Погорелов у своїх *Карпаторусских Этюдах* старався дещо вияснити мовний аспект "Бесід".¹ З-поміж закарпатських авторів тільки Евменій Сабов в 1893-ім році в "Христоматії" згадав одним реченням мову Лучкаєвих проповідей. "Касательно слога сих проповѣдей должно примѣтить, что он составлен под 3-яким вплиніем. Лучше: формы церковно-славянскаго, литературнаго и мѣстнаго русскаго языка в нем смѣшаны и подверглись влиянію греческо-латинской синтактики."² Ці скупі слова Сабова до сьогодні всі автори повторювали³ без жодних пояснень і жодних застережень.

В дійсності мова проповідей Лучкая була трудним питанням до розв'язання, бо саме в часах Лучкая Закарпаття переходило дуже складну мовну ево-

¹ Погорѣлов В., цит. твір, ст. 13-56.

² Сабов Е. *Христоматія церковно-славянских и угро-русских литературных памятников*, Унгвар/Унію 1893, ст. 194.

Сабов зовсім правильно окреслив характер мови Лучкая, але його скупі рядки не заступали вичерпної лінгвістичної аналізи.

³ Недзелскій Е., цит. твір, ст. 99.

люцію, що й мало значний вплив на церковні відносини того часу, а головню на мову проповідей карпато-українських священників. Якщо хтось хотів опрацювати мову Лучкая на основі його "Бесід", мусів брати до уваги всю історію мови проповіді на Закарпатті, починаючи XVI-тим сторіччям.

Як відомо, колись всі східно-слов'янські народи вважали церковно-слов'янську мову за літературну мову всіх слов'ян і цією мовою старалися писати офіційні грамоти, видавати урядові документи та проповідувати в церкві. Але в другій половині XVIII-го століття ця практика на Сході значно змінилася. З посиленням російської імперії впроваджено і в церковне життя офіційну мову держави, а в Україні, після появи "Енеїди" І. Котляревського (1798), частина українського клиру почала культивувати українську мову в проповідництві. Таким чином на Сході еволюція йшла від церковно-слов'янської мови до народної. І це сприяло легшому розумінню Божого слова.

На Закарпатті справа проповідничої мови була багато складнішою. Тут вона не переходила нормального розвитку, але залежала в великій мірі від культурно-соціальних умовин духовенства. В той час коли священники на Закарпатті були мало освічені, вони до своїх вірних проповідували досить доступною народною мовою. Ось уривки з повчальних євангелій кінця XVI-го століття. В Бойданській повчальній євангелії читаємо: "А потом приступили до него Яков, Иоан, сынове Зеведеовы и мовили: Учителю, хочемо, абыс нам учинил, щоколвек бысмо просили. А он рек им: Что хочете, абы вам учинил? И рекли: Дай нам, абы един на правици твоей, а другий на лѣвици тебе сѣдѣли есмо в хвалѣ твоей . . ." ⁴ Так само в Скотарській повчальній євангелії: — "Слышали есте наймилиши хр(ис)тіяне читаня с(вя)той е(ва)н(ге)ліи, прислухайтежся выкладу д(у)ховнаго; того дѣла Г(оспод)ь наш І(су)с Х(ристо)с, которий вѣдает тайности серць наших, и учитъ нас и боро-

нить сею притчею душевною и тѣлесною. Мытар душа а фарисей тѣло. Повѣдаєт ко таким чел(овѣ)ком Г(оспо)ь, котори надѣваються быти справедливыми, а понижаютъ тых, которіи грѣшати...“⁵ В Няговських Повчаннях, які є також копіями духовної повчальної літератури з XVI-го століття, прямо пропагується народна мова в церковних проповідях: “Дѣла чотирох дѣл, идут до церкви люде: Первос есть сесе, шобы там пуп проповідав слово божее, святое евангеліє, на язык, котрым мовлят люде, што бы могли розумѣти убогыи. Што хоснуєт им, коли пуп мовит по языку чужому, што они не розумѣют, як мовит Павел Апостол, Коринт“.⁶

З повищих цитат стає ясным, що на переломі XVI-го і XVII-го століть витворився окремиий народницький напрям у проповідництві на Закарпатті. Цей народницький напрям в українськiм проповідництві на Закарпатті був уведений і постійно підтримуваний мадярським протестантизмом. Мадярський протестантизм, як знаємо, народовецькими гаслами хотів здобути для себе всі православні церкви в давній Мадярщині й тому старався викоринити стару церковно-слов'янську мову в Семигороді та на Закарпатті.⁷

⁴ Яворскій Ю., Бойданское учительное Евангеліє. *Věstnik Kralovské ceske spolecnosti nauk, Praha* (1935), no. 11, p. 14.

⁵ Сабов Е., *Христоматія*, ст. 2.

⁶ Tichý F., *Vývoj* p.10

⁷ Петров А., Отзвук реформації в русском Закарпатыи XVI в., *Věstnik Kralovské ceske spilecnosti nauk, Praha* (1923). Перфекцій Е., Релігійозне движеніє в XVI-м и начале XVII-го вѣков в Угорской Руси, *Извѣстія отдѣлення русскаго языка и словесности Императорской Академіи Наук*, т. XX, (1915) ст. 24-77.

З упадком протестантизму⁸ та прийняттям унії (1646) на Закарпатті клир став більше консервативним і відірся від цього народовецького напрямку. Як знаємо, українські священники на Закарпатті після унії знайшлися в одній і тій самій церкві з освіченим латинським крилом і, пізнавши свою нижчість, старалися в якийсь спосіб піднести рівень своєї освіти. Таким чином, подібно, як і латинський клир у Мадярщині, який вважав латину офіційною церковною мовою, українське духовенство знову запровадило стару церковно-слов'янщину. Цей новий напрям обстоювали найбільше ті духовні особи, що закінчили латинську семінарію в Трнаві,⁹ як також і деякі священники, які не приступили до об'єднання з Католицькою Церквою, але не уважали себе нижчими від католиків. Властиво, першу письмову опозицію проти старого народовецького напрямку знаходимо в протиніятськiм трактаті ієрея Михаїла Андрелли Оросвеговського.¹⁰

З такою концепцією відносно мови проповідей жило закарпатське духовенство аж до кінця XVIII-го століття, поки, під впливом йозефінізму, витворилися два нові мовні напрямки в гомілетичі карпато-українського клиру.

⁸ На Закарпатті почав упадати протестантизм в 1660-ім р., коли вдова Юрія Ракоція II-го із своїм сином Франціском Ракоцієм I-им перейшла на католицизм і почала підтримувати католицькі місії на своїй території. Гляди: Baran A., **Metropolia Kioviensis et Eparchia Mukacoviensis, Romae, Basiliani** 1960, pp. 65-66

⁹ По з'єдненні Мукачівської єпархії почали студіювати закарпатські питомці в Трнавській семінарії. Згодом Кардинал Колоніч поставив для цих питомців "Янівсько-Леополдівську Фундацію". Гляди: **Vospitanije Podkarpatoruskoho svjascenstwa (Sheregy-Pekar)**, Pittsburgh 1951, pp. 22-24.

¹⁰ Петров А., **Духовно-полемическія сочиненія ієрея Михаїла Оросвеговскаго Андрелли**, Прага 1932.

На переломі XVIII-го і XIX-го століть, тобто за часів єпископства Андрея Бачинського (1773-1809), Мукачівська єпархія культурно піднеслася дуже високо, а духовенство отримало таку високу освіту й такі великі матеріяльні й духовні привілеї, про які перед тим було трудно й мріяти.¹¹ Однак, під впливом нової освіти й нових привілеїв, клир українського Закарпаття почав віддалятися від свого народу та від традицій своєї церкви. Наслідуючи малярське латинське духовенство, ці закарпатські священники почали розмовляти по-латині та зовсім занедбали офіційну мову їхньої єпархії. Це все відбилося дуже негативно на проповідництві. Щоб освідомити свій клир, єпископ А. Бачинський, видав три пастирські листи чи послання в обороні "руської" мови в Карпатській Україні. В цих посланнях єпископ намагався рятувати йому підчинене духовенство від винародовлення, й тому обороняв мову не тільки під церковним, але й під національним оглядом.¹² Однак, під час цієї мовної боротьби, сп. Бачинський побачив, що стара церковнослов'янська літургічна мова стала вже трохи чужою населенню Закарпаття й тому настоював, щоб, попри літургічні тексти, офіційна церковна мова була більш пристосована до народу, а в церковних школах наказав учити розговірною народною мовою.¹³

Ці старання Бачинського досягнули великих успіхів. Під його впливом священники більше почали звертати увагу на свою мову, і не тільки в самих проповідях, але взагалі в усій церковній літературі стали вживати стару мову єпархії в дуже зукраїніченій формі. В дійсності це не була вже стара церковнослов'янщина, але "староукраїнська" мова, побудова-

¹¹ Баран О., Єпископ Андрей Бачинський і церковне відродження на Закарпатті, Йорктон/Логос 1963, ст. 27-38.

¹² Там же, 53-59.

¹³ Там же, ст. 58-59.

на на церковнослов'янських словах та фразеології. Яскравим прикладом цієї мови служить "Катехизм" о. Івана Кутки з 1801-го року.¹⁴

Ця зукраїнізована церковно-слов'янська мова не була засмічена русизмами, бо Бачинський і під політичним, і під церковним оглядом ставився зовсім негативно до російської імперії, і до її культурних впливів на Закарпатті. Щобільше, він, можливо перший з-поміж західно-українських єпископів, заявив, що "рутенці", себто сьгоднішні українці, не є "москалями", а "руська" мова основно різниться від "московської".¹⁵ Таким чином, за життя єпископа Бачинського, мовне питання на Закарпатті було спрямоване на народовецькі рейки. Але, на жаль, це не тривало довго, бо по смерті цього світлого єпископа (1809) вже показалися перші зародки мовного русофільства в Мукачівській єпархії. Несвідомим культурним батьком цього мовного русофільства був Григорій Таркович, перший єпископ новоствореної Пряшівської єпархії.

Таркович був також за оживленням церковно-слов'янщини в розговірній мові; однак він не вважав за відповідне впроваджувати український діалект Закарпаття в цю оживлену розговірну мову. Він був захоплений Ломоносовом та його відродженою російською мовою і старався цю мову наслідувати.¹⁶ Таким способом у Тарковича бачимо перший раз зросійщену церковнослов'янську мову на Закарпатті. Під його впливом і під впливом деяких закарпатських інтелектуалістів, що виїмігрували до Росії,¹⁷ між духовенством Карпатської України вже на початку ХІХ-го століття постав русофільський мовний

¹⁴ Недзелській, цит. твір, ст. 92.

¹⁵ Баран, **Єпископ А. Бачинський**, ст. 22, н. 24.

¹⁶ Tichý, **Vývoj** . р. 28-34.

¹⁷ Там же, ст. 28.

напряж, який опанував також і мову проповідей багатьох священиків.

Таким чином в часі Михайла Лучкая існували два мовні напрями в українській церкві на Закарпатті, з яких один старався українчити, а другий русифікувати колишню церковнослов'янську мову Мукачівської єпархії. Лучкай від своїх наймолодших літ все належав до народовецького напрямку й ніколи не був прихильником русофільства. Щобільше, мову свого народу, себто "руську", як її тоді називали, т. зв. українську, визнав зовсім окремою і незалежною мовою, яка, за його словами, як теж інші слов'янські мови походить від старослов'янської, тобто від літературної мови всіх слов'ян.¹⁸ У своїй граматиці Лучкай навіть опублікував деякі чисто народні карпато-українські вірші й оповідання,¹⁹ але в своїх проповідях ще тримався народницької церковнослов'янської мови Івана Кутки. Свою концепцію щодо мови проповідей Лучкай старався вяснити у введенні до своїх "Бесід": "Язык совѣм простый протю не употреблях, ибо на высокія понятія Вѣри и моралѣ недостаточный есть, нѣсть бо возможно простому чловѣку понятія и слова имѣти токмо наукою и читаніем приобрѣтаемая, природныя же понятія философи не допускают. Стіл же библическій не легко поразумѣвается. Средным путем безопаснѣйше ити мнѣ видѣлося. Что по-руски изрядно выражается, а что из библическаго легко разумѣется употребляти смыгаль есмь ся. Сам бо народ рускій со всѣм простый язык во Церкви не любит, но тѣшится средным. Мое же намѣреніе было разумѣтельно бесѣдовать и учить".²⁰

З цієї цитати бачимо, що на думку Лучкая в тих часах мали існувати три мови на українським Закар-

¹⁸ Lutskey, *Grammatica.*, p. VII-XII.; Tichý, *Vývoj.*, p. 39.

¹⁹ Lutskey, *Grammatica.*, pp.158-175.

²⁰ Бесіди, ст. X-XI.

патті. Перша, це була літургічна церковнослов'янська мова, або, як він сам назвав її — біблійна, що була завершена, перфектна й незмінна. Вона була основною літературною мовою для всіх слов'ян і як така, відігравала таку саму роль на Сході, як латина в Західній Європі. Поруч цієї мови існувала народна мова, звичайна, ще не оформлена мова. Але з витворенням модерних слов'янських мов, церковнослов'янська перестала бути мовою комунікації, значить, не могла бути вживаною в проповідництві. Тому в Лучка витворилася третя мова, себто навчальна мова проповідників, або мова церковної комунікації, яка в дійсності була зукраїнщеною церковнослов'янською мовою.²¹

Вся мовна теорія Лучкая знаходиться в його граматиці. В передмові він говорить, що "В різних країнах існують різні діалекти, але між ними одна мова вивищується і так на столах вчених, як у судових залах стає законодавчою для інших споріднених мов. Це є правильне, бо якщо хтось хотів би, щоб ці діалекти були перфектні то це означало б, що всі вони були б неперфектні і в заміну панство старалося б знайти якусь чужу мову".²²

За його словами: "Подібної долі зазнали і старі слов'яни, що мешкаючи по різних провінціях Європи без літературного з'єднання стали розвивати власні діалекти. Одні вже в XII-тім столітті хотіли відрізнитися глаголитською абеткою, а інші, як чехи, поляки, росіяни, серби й хорвати в наступних століттях перемінилися в свої діалекти. Тепер навіть менші провін-

²¹ Tichý, *Vývoj* p.27

²² Lutskay, *Grammatica*, p.V-VI. ". . . pro diversitate Provinciarum diversae Dialecti obtinent, una tamen praevaluit, in eruditorum pultis non minus, quam Judiciorum Foris pro reliquis sororibus legumatrix. Quod adeo justum est, ut si quis omnes Dialectos pariter perfectas habere cuperet, neutram haberet, aut locum pararet pro aliena firmanda."

ції, як Моравія, Лузація, Карінтія та Карніола старалися формувати свої діалекти — але автор побоюється — що через цю сепарацію більше діалектів щезне й буде абсорбовано чужими мовами. В багатьох місцях, де колись старослов'янська мова домінувала, тепер левде признають її матірною. Яким велетнем стала б та матір всіх, тобто староцерковнослов'янська мова, якби вона залишилася одинокою літературною мовою.²³

Та небагато перешкод повинна мати така ідея, бо: "Немає такої літературної мови, яка була б спільна з простонародною мовою, бо це означало б, що селянин має вже такі вроджені ідеї й поняття, яких образований чоловік може досягнути тільки наукою та читанням. Тому ні французька, ні італійська, ні, тим більше, німецька мови не є ті самі в освічених верствах і в простолюдді, в них нікому не прийшло в голову ставити простонародні модуляції, ідіоми й вислови вище літературних. Й таким чином одна є літературна німецька мова в Лондоні і Петербурзі, і у Відні. Тільки одні слов'яне старалися і стараються

²³ Ibidem, pp.VI-VII. "Simile fatum experti sunt Veteres Slavi, qui vicissitudine temporum per varias Europae Provincias dispersi, neque Communicationem Litterariam habentes, nacti sunt nepotes, — neglecta Matre Vetero-Slavica — proprias Dialectos qualificare adgressos. Glagolitica jam Saeculo XII Alphabetho quoque distincta esse voluit. Reliquae, uti Bohemica, Polonica, Russica, Serbica atque Croatica subsequis saeculis in Dialectos transformatae sunt. Imo iam nunc minores quoque Provinciae, uti Moravia, Lusatia, Carinthia et Carniola gestiunt formare distinctas Dialectos, sed vereor, ne separatio haec plures Dialectos evanescere, et per alias linguas absorberi faciat. Multis in locis ubi antea Slavica vigit, vix seniores noscunt maternam. Quam fortis ne dicam Colossus linguarum fuisset, si Mater reliquarum — si tamen revera quondam unica floruerit — Vetero-Slavica mansisset Litteratoria."

злити літературну мову з простою, й це тому, щоб з одного боку більше людей її розуміло, а з другого боку, щоб легше було її вивчити. Одначе, хто хоче знати літературну мову, мусить вчитися граматики, бо люди без знання є далекі від чистого стилю, як від старослов'янщини“.²⁴

Серед такого замішання літературної мови з простонародною між слов'янами "Одинока рутенська мова залишилася без граматики і з сильним поспуттям, яка крім малої Русі (України О.Б.) головню уживається в Галичині, Володимирщині (Волині О.Б.), Буковині й тут широко під Карпатами, тобто на північній Мадярщині аж до Спішу, між вірними Мукачівської і Пряшівської епархій і частинно Велико-Варадинської, які начислюють близько пів мільйона. Їхня мова, одначе, різниться від усіх інших діалектів і найбільше годиться з старослов'янщиною, тому ніхто не уважав потрібним творення окремої граматики, бо ж звороти старослов'янські для неї певно послужать, а ті малі різниці (що існують) нічого важного не вирішать“.²⁵

²⁴ Ibidem, pp.VII-VIII. "Nullam exisere linguam eruditam cum plebe communem, nam id significaret, ut ruricola similes idaeas, et conceptus innatos habeat, quos eruditi per instructionem, et lectionem nanciscuntur. Unde nec Gallica, Italica, tantominus Germanica eadem est lingua eruditum et Communis plebis, sed ideo nulli incidit, communes modulationes, flexiones, et expressiones antepone Litterariis. Et ideo eadem manet Litteraria Germanica Londini, Petropoli, quae Viennaе. Unice Slavi anxie solliciti erant, suntque, ut Lingua Litteraria cum Communi amalgamisetur, seu ut a pluribus intelligatur, seu ut facilius condiscatur. Sed tamen qui Litterariam linguam scire cupit, studere grammaticam debet, et illiterati ita sunt remoti a stylo polito, sicut a Vetero-Slavico."

²⁵ Ibidem, pp.VIII-IX. "Unica Dialectus mansit absque Grammatica, et forte corruptione, scilicet: Ruthenica, quae prae-

Визнаючи церковнослов'янську мову матір'ю української, Лучкай вкінці каже, що він додав до цієї мови рутенські звороти, щоб дійсно побачити, як та мова відійшла від матері.²⁶

З наведеного можемо заключити, що Лучкай визнав українську мову окремою мовою, рівнорядною з іншими слов'янськими мовами, але базував її на церковнослов'янській граматиці, додаючи до неї народні звороти та народну лексику. Мова "Бесід" Лучака консервативна, але народовецького напрямку; вона трималася церковнослов'янських засад, але зробила великий крок у впровадженні української народної мови на Закарпатті.

ter parvam Russiam, Poloniam, praecipue usu venit in Galicia, Ladomeria Bukovina, et ab hinc per latus meridionale montium Carpathicorum, seu superiorem Hungariam usque Scepusium, cujusque labii animae in Diaecesi Munkatsiensi et Eperjesiensi, in parteque M. Varadinensi ad medium millionem numerantur. Quae lingua siquidem ab omnibus reliquis Dialectis differret, et cum Votero-Slavica ferme conveniret, ideo necessarie haud existimabatur distincta eius Grammatica, siquidem flexiones Votero-Slavicae pro hac quoque deservirent, paucae vero differentiae pro nihilo justo reputarentur."

ibidem, p.XVI. "Ruthenicas flexiones ideo adjeci, ut uberius noscatur, quantumnam haec lingua a Matre sua deflexerit".

РОЗДІЛ ІV

ПРАВОПИС І ФОНЕТИКА БЕСІД

Щодо правопису, то Лучкай в першій мірі зредукував церковнослов'янську абетку, базуючись головню на вимові звуків, а елімінував одну у випадку подвійних букв. Він це зробив на основі тогочасної української ортографії.¹ Таким чином, Лучкай викинув букви "w" і "s", уживаючи всюди "o" та "z", а букви "ѡ", "ѣ", "ѵ", "ѣ", "ѵ" вживав тільки для біблійних цитат та для термінології біблійних імен.² Він пропустив також і "ъ" на кінці та всередині слів.³ Як відомо, на Закарпатті, до Лучкай, часто вживано "ъ" як глухий голосний в середині слів,⁴ Лучкай, одначе, всюди замінив його модерним "o", наприклад: замість "сѣвѣсть" "плѣть" Лучкай писав за модерним українським правописом совѣсть і "плоть".

¹ Tichý F., *Vývoj* p.39.

² *Grammatica.*, p.8-14.

³ Tichý F., *op. cit.*, p.39.

⁴ Яворський Ю. А., *Ветхозаветные библейские сказания в карпаторусской церковно-учительной обработке конца XVII вѣка* НЗТП, V. — окреме видання Ужгород-Прага 1927.
Дэже Л., *Памятники деловой письменности Закарпатья*, Будапешт 1965.

Петров А., *Духовно-полемическія сочиненія іерея Михаила Оросвиговскаго Андлеллы*, Прага 1932. (Материалы для Історіи Закарпатской Руси, ч. IX).

В розвитку української ортографії значну роль відіграла модерна транскрипція букв "ѣ" і "ы". Лучкай ще задержав їх в церковнослов'янській формі, тільки вимовляв "ѣ" за правилами української мови, тобто в нього "ѣ" вимовлялося як сучасне "ї" або "і".⁵ Так само буква "є" вимовлялася як "йе".⁶ На фонемі "г" і "ґ" він надалі залишив тільки одну букву "г", але це тільки тому, що будапештанська друкарня в тому часі не мала знаку "ґ".⁷

Крім згаданих зукраїнщень треба зазначити, що Лучкай не завжди був послідовним у змодернізуванні українського вокалізму. Як П. Житецький в своїй праці "Нарис літературної історії української мови в XVII в." згадує: "Найяскравіша особливість українського вокалізму — це перетворення у певних випадках основних "о" та "е" в "і".⁸ Того перетворення в Лучкай немає.

Хоч на Закарпатті бачимо таке саме перетворення звуків "о" і "е" на "у", "ю", "ї"⁹ вже в письмених пам'ятниках XVII-го століття.¹⁰ Лучкай що звукозміну дуже добре знав, бо ж чув її на кожному

⁵ Grammatica., p.4-5.

⁶ Ibidem, p.6.

⁷ Tichý F., op. cit., p.39.

⁸ Житецький П., Нарис літературної історії української мови в XVII в., Львів/Укр. Вид., 1941, ст. 95.

⁹ Дуже Л., Очерки по истории закарпатских говоров, Будапешт АК, 1967, ст. 97-109. Автор зпоміж усіх мовознавців найкраще описує звукозміну голосних "о" і "е" на "у", "ю", "ї" в говорах Закарпаття.

¹⁰ Панькевич І., Нарис Історії Українських Закарпатських Говорів, ч. I, (Фонетика), Acta Universitatis Carolinae, Philologica I, 1958, ст. 22-31. Автор вичислює всі грамоти, документи і матеріали, що вказують на розвиток закарпатських говорів XVII століття.

кроці, однак про неї прямо не згадував в своїй граматиці¹¹ й не уживав її ніколи в своїх "Бесідах". А що найдивніше, негував її навіть у своїх народних оповіданнях.¹² Чому постала в Лучкая така нехоть супроти цієї звукозміни? Відповідь на це знайдемо в творі проф. І. Панькевича,¹³ де він описує всі види та локальні говори закарпатської діалектології. Саме там бачимо, що на Закарпатті одинока округа між Ужгородом і Мукачевом, куди належали Веянки Лучки, тобто рідне село Лучкая, придержувалася стисло архаїчних "о" і "е", не визнаючи жодної звукозміни на "у", "ю", "ї". Таким чином, Лучкай, так само, як і його інші побратими в закарпатському письменстві, писав завжди церковнослов'янське, чи староруське "о" і "е" замість модерного "і" чи діалектичного "у" і "ю". Крім того, хочемо наголосити, що Лучкай не тільки писав, але й вимовляв "о" і "е" замість "і", як наприклад: "конь", "стол", "поп", "вол", "мой", "твой", "печь", "мед" і т. п.

У Лучкаєвих бесідах стрічаємо дуже багато друкарських і орфографічних помилок. Крім того діалектичний вплив закарпатських говорів та різnorodна транскрипція староцерковних чи церковнослов'янських слів дуже утруднює фонетичний розбір проповідничої мови Лучкая. Все вказує на те, що Лучкай не мав досить часу на приготування своїх проповідей до друку та не мав вправного коректора, який поп-

¹¹ Тільки на стор. 5 натякував, що деякі рутенські околиці вимовляють це "о" як "у", "ю", "ї". Однак, за його думкою, це не має нічого спільного з письменною мовою. Гляди: *Grammatica.*, р. 5.

¹² *Grammatica.*, р. 154-158.

¹³ Панькевич І., *Українські Говори Підкарпатської Русі і Сусімейних Областей*, Прага/Орбіс 1938, ст. 48-104.

Його ж, Перезвук етимологічного о, е, в у, ю, ї, Підкарпатська Русь ч. 4.

равив би самі друкарські та орфографічні помилки в тексті.

Лучкай деколи в тому самому слові вживає інші букви, і ми ніколи не є зовсім певні, котру саме форму він вважає правильною, напр.: "благоговинний" ст. I, 63, а "благоговѣнний" ст. I, 67; "любля" ст. I, 170, а любя" ст. II, 225; "чувствовати" ст. II, 35, а "чувствіє" ст. II, 36 і т. п.

Поминаючи згадані труднощі, на наступних сторінках постараємося подати важніші правописні та фонетичні особливості Лучкаєвих "Бесід".

Буква "ѣ", як ми вже згадували, у Лучкаєв означє те саме, що українське "ї". Але при тім Лучкай часто уживає її замість "і", "и" і "я": "Брѣтшии" I, 223, (бридшии), "обѣдит" I, 324, II, 223, (обидить), "вѣхор" I, 309, (вихор), "мѣнути" I, 16 (минути), "примѣреніє" II, 224, (примиреніє), "медицѣна" II, 241, (медицина), "справедлѣвѣше" II, 282, (справедливіше), "пѣсмо" II, 195, (письмо), "запрѣгати" I, 165, (запрягати), "недосѣгати" I, 83, (недосягати), "истѣгати" I, 247, (истягати), "прѣтѣгати" I, 217, (притягати).

В інших випадках "и" часто заступає "ѣ", як "примир" I, 147, (примѣр), "добродитель" II, 222, (добродѣтель), "благоговинний" I, 63, (благоговѣнний), "лицемирие" I, 286, (лицемѣріє) "совість" I, 18, (совѣсть), "разсіянный" I, 191, (розсѣянный), "цѣлое" I, 247, (цѣлое). Часто буває "и" замість "е", як: "звинит" I, 127, (звенит), або замість "ю", як: "блисти" I, 257, 258, (блости). Деколи знаходимо "е" замість "и": "превернет" I, 247, (привернет), "прейдег" I, 311, (прийдег), "скептр" II, 389, (скиптр), "вѣберати" II, 68, (вѣбирати) і т. п.

Щодо інших голосних, то часто мішається "о" з "у". Деколи Лучкаєв уживає "о" замість "у", як: "огостити" I, 204, (угостити), "опоминаніє" I, 186, (упоминаніє), "опомянути" II, 186, (упомянути), "омилосердоватися" II, 113, (умилосердоватися). Частіше буває "у" замість "о": "утрава" II, 211, 222, (отрава), "укламати" I, 155, (окламати), "устудитъ" I, 143,

(остудить), "уженитися" I,137, (оженитися), "усміляти" II,108, (осміляти), "ушаліти" II,192, (ошаліти), "услаблення" II,235, (ослаблення), "уклеветати" II, 271, (оклеветати) і т. п.¹⁴

З українізацією Лучкаєвої мови знаходимо церковнослов'янські форми паралельно з українськими, передусім там, де в староукраїнській мові наступило повноголосся,^{14а} нпр., "гласи" I,103, і "голоси" I,I,103, 108; "гладный" I,167, і "голодний" I,212, 241; "хладно" I,280 і "холодно" II,158; "младший" II,151 і молодший" I,99; "злато" I,253, і "золото" I,151; "власи на главѣ" II,290, і "волос из головы" II,267; "премѣнені" I,106, і "перемѣненіє" I,106; "дерево" II,176, і "дерево" I,219; або "впред" II,242, і "в перед" II,237.

Так само стрічається паралельно старослов'янське "ра" і зукраїнщене "ро", нпр.: "разум" I,161, і "розум" II,154, або "размишляти" II,299, але "розказувати" I,147. Тільки "робота" і "робити" ніколи не знаходиться в церковнослов'янській формі "ра".

Там, де в старослов'янській формі в середині слова вживано "ъ" як "глухий голосний" знак, Лучкаєй несподівано ставить різні голосні, нпр.: старослов'янська форма "кръвь" у його українському правописі подана "кров" II,74,77,275, але знаходимо наступні деривативи цього слова: "кревавий" I,62, "кривавить" I,25, або "покирваввити" I,222.

Тверді знаки при прийменниках в, к, с перетворюються в "о": "со их" I, 281, "во собраніи" II, 276,

¹⁴ В закарпатських говорах деяких округ знаходимо часто змішування "о" і "у", що правдоподібно є наслідком "укання".

^{14а} Безпалько і інші, *Історична Граматика Укарїнської Мови*, Київ/Р. Школа 1962, ст. 106-122.

Мусимо тут завважити, що повноголосся є чертою всіх східно-слов'янських мов і тут воно могло б вказувати теж на вжиток народних російських форм як, наприклад, у епископа Тарковича. Однак Лучкаєва тенденція є українізувати, а не російщити церковнослов'янську мову.

"со-ястниа' I,251, "совянет" II,284, "во Царствін" I,97, "со-жалъем" I,94, "со-небесе" I,18, "ко Богу" I,280 і т. п.

Префікси "с", "з", "воз" Лучкай часто змінює на "із" або "ис": "изверху" II,118, "избѣспена" II, 133, "испущений" II,275, "испознати" I,247, II, 183, "испуститися" II,243, 291, 295, "испомаганіє" II, 165, 267, "извикнути" II,191, "избуди" II,193, "исмигати" I,108, "издихати" II,275, "издиханіє" I,65, II,146 "испропастити" I,178, "истѣгувати" I,247, "искричати" II,236, "изриватися" II,292. Однак деякі з них знаходимо в правильній транскрипції, як: "спомаганіє" I,201, "звикнути" II,194, "воздиханіє" II,146, "воскричати" II,237.

Там де в церковнослов'янській мові є "і" перед буквами я, ю, е, а в сучасній українській мові заступлено її апострофом, Лучкай де-не-де залишає "і", але в загальному пропускає її. Тільки один раз уживає "п'янство" I, 223, і "п'яниця" I, 250. Зате часто бачимо: "п'яницю" I, 9, 96, 315 і т. п. Так само пише: "бурян" I,193, II, 3, "изявити" I,44, 180, 207, "обяти" I, 84, 332.

Щодо приголосних, то Лучкай уживає в більшості українське "ч" замість церковнослов'янського "щ", як: "горячий", "безчестний", але іноді також подає їх в сатрій церковнослов'янській формі: "горящій"¹⁵ II,84, й "обещестити" II,194, 293. Подібно на сторінці I,295, пише "шет", а далі II, 60, "счет".

Змякшення букви "л" Лучкай подає за українською фонетикою, наприклад: "уготовляти" I,337, "поставляти" I,336, 337, "противлятися" II,255, "укріплятися" I,296, "люблящим" I,170, "скорблящий" I,203, 292. Однак де-не-де знаходимо точно проти-лежне. Там, де, за всіма приписами треба вжити "л", Лучкай його прямо викидає, що правдоподібно є оз-

¹⁵ "горящій" тут не означає "троїючого", але "горячого", що в контексті протиставлено "студеному", "Бесіди", II, 82.

накою відсутності "л — epentheticum" під впливом західнослов'янських мов, наприклад: "оздобяти" I,321, "приготовяти" II,198, "ослабяти" II,242, "оживяти" I,215.

Деколи взагалі пропусकाються приголосні під впливом їх відсутності у вимові або говірок: "чувувати" II,35, 36, "омстити" II, 223, 228, "богаство" II,164, і т. п. Буває також і додавання зайвих приголосних також під впливом південнокарпатських діалектів, як: "гекше" II,267, "тагшко" I,324.¹⁶

Внаслідок асиміляційного процесу¹⁷ дзвінкі приголосні часто замінені глухими: "слаткій" (замість сладкий) I,295, II,86, "рітко" (замість рідко) I,214, "гатка" (замість гадка) I,247, "лекше" (замість легше) I,242, 328, 329, і т. п.

Часто знаходимо у Лучкая, як загально в закарпатських говорах, неправильне означення м'якості чи твердості фонем: "трастися" I, 223, "тисаць" II,51, (одначе "тисяць I,20), "слиско" I, 175, "виміраваніє" I,250, "прем'янатися" II,86, "обилність" II,70, — "обряцатися" I,165, 269, "внутреннос" I,270, 274, "благодять I,270.

Зі згаданих нам видається, що Лучкай був під впливом різних правописних та фонетичних напямів. Він уважав церковнослов'янський правопис чим вищим, але хотів його достосувати до розуміння простолюду. Таким чином, проблема Лучкая була, як зукраїнічити й змодернізувати церковнослов'янський правопис та церковнослов'янську фонетику, не відкидаючи свого консервативного мовного наставлення. Найкращим зв'язком між старою церковнослов'янщиною та простолюдям було вживання впливу закарпатських говорів, що саме Лучкай старався використати. Тому, як висновок, мусимо сказати, що правопис та фонетика "Бесід" — це змішання церковнослов'янських, модерних українських та закарпатських діалектичних мовних впливів.

¹⁶ Панькевич І., Нарис Зак. Говорів., ст. 113-119.

¹⁷ Там же, ст. 115-117.

РОЗДІЛ V

МОРФОЛОГІЯ "БЕСІД"

Лучкай поправляв та приготував до друку свої проповіді в часі писання своєї "Граматики". Тому кожному видавалося б samozрозумілим, якщо б не було жодних граматичних різниць між двома творами цього автора. Однак, переглядаючи проповіді Лучкай та порівнюючи їх морфологію з його "Граматикою" ми знайшли багато форм, які теоретично, і практично різняться між собою. Це сталося тому, що Лучкай при своїх проповідях не уживав, ним витворених, штучних граматичних форм, але говорив на основі вже згаданої карпато-української мовної традиції часів єпископа А. Бачинсьокго і вікарія І. Кутки, де церковнослов'янські, українські та суто закарпатські діалектичні елементи безсистемно переплітаються.

Ось так при відмінах іменників знаходимо різницю в родовому відмінку. Лучкай, у своїй "Граматичі" для іменників чоловічого роду, що кінчаються на тверду приголосну, в родовому відмінку подає тільки закінчення "а".¹ Однак в "Бесідах" часто і правильно уживає "у", а часом для того самого слова уживає одне і друге: "из взора" I,33, і "из того взо-

¹ *Grammatica*, р. 32. При тім Лучкай на ст. 36 в своїх поясненнях припускає в українській мові також і "у" закінчення для родового відмінку, що за його думкою походить з впливу давального закінчення.

ру" I,26, або "из чистого позору" II,234 іт. п. Давальний відмінок він завжди кінчає церковнослов'янською формою "у" навіть случайно не користується формою "ові",² як "свѣту", "Богу", "сину", тощо. В іменниках чоловічого роду, закінчених на м'яку основу, Лучкай правильно вживає в родовому відмінку "я", а в давальному "ю", за виїмком двох слів: день і путь (це останнє слово знаходимо в Лучкай в чоловічому роді). Ті іменники в родовому відмінку кінчаються архаїчною формою на "е": "из путе" I,29,35, "от путе" I, 172, "того дне" I, 136. В орудному відмінку бачимо правильні закінчення і для твердої, і для м'якої відміни, тобто "ом" і "ем", як нпр.: "грѣхом" II, 235, "случаем" II, 78. Однак деколи він мішає ті закінчення так, що твердому іменникові дає м'яке, м'якому тверде, як: "товарем" I, 250, "с ослем" II,78, але "со жалом" II,187 (знаходимо і "с жалем" I,153). В місцевому відмінку і для твердих, і для м'яких іменників чоловічого роду Лучкай вживає "ѣ" і "у", як: "в потѣ" I,136, "в домѣ" I,86, "в жалѣ" II,134, і "свѣту" I,224, "при таланту" I,292, "во гнѣву" II,140, "во Отцу" I,186.⁵

У називному відмінку множини майже всюди знаходимо "и" (врази I,3, гріхи II, 208)⁶ і тільки в деяких місцях автор міняє це "и" на "ы" як "голосы" I, 1. У родовому відмінку множини Лучкай часом вживає старої церковнослов'янської форми, тобто залишає

² Там же, ст. 32-36. В "Граматиці" автор противно своїм "Бесідам" сам наводить взірці: "Богови" і "сынови".

³ Там же, ст. 41. Тут Лучкай подібно своїм "Бесідам" подає "дне", але натомість настоює на форму "пути".

⁴ Там же, ст. 32-34.

⁵ Там же, ст. 32. Для м'якої відміни "Грамматика" наводить "и".

⁶ Там же, ст. 32. В "Граматиці" популярнішим закінченням є "ы", як: "волы", орлы". Також бачимо "ове": "синове", "домове". В "Бесідах" бачимо тільки "людіе" I. 34.

без специфічного закінчення, або додає староруську форму "ов" і "ев" з "у" — деклінації.⁷ Тут бачимо такі форми: "много член" I,256, "других членов" II, 222, "множество мученик" II,108, "новых мучеников" II,108, "праотец и отец наших" I,35, "святых отцев" II,249, "от воин" I,29, "от грѣх" II,118, "поганов" II,213, "черваков" I,20, і т. п. В давальному відмінку Лучкай достосовує закінчення "ом" (для іменників з твердою основою) і "ем" (з м'якою): "трудом" I,41, "людем" II,117. В знахідному відмінку множини Лучкай в протилежності до називного відмінка у більшості уживас "ы", як "сицы" II,275, "труды" I,117, але де-не-де знайдемо також і "и": "раби" I,265, грѣхи" II,149, "человѣци" I,36, "отци" II,270. В орудному му відмінку Лучкай користується тільки новітніми формами "ами" і "ями", або закарпатською діалектичною формою "ми", не вживаючи взагалі церковнослов'янського "ы",¹⁰ як нпр.: "уставами" I,25, "врагами" I,28, "друзьями" I,178, "случайми" I,266, "кореньми" II,253, "царьми" II,104. В місцевім відмінку множини бачимо у Лучкай рівночасно і церковнослов'янське "ѣх", і українське "ах"¹¹: "по уставѣх" I,197, "на углѣх" I,206, "во гробах" I,78, "по вертеках" II,209.

Тверда відміна іменників середнього роду в однині не представляє жодної основної різниці від від-

⁷ Там же, ст. 32-34. На цей відмінок Лучкай подає такі взірці: "раб", "зміи", "сынов", "краев".

⁸ Там же, ст. 32-34.

⁹ Там же, ст. 32-34. В "Граматиці" Лучкай для м'яких іменників уживає закінчення "и" або "ѣ". Це останнє в роді українського "ї".

¹⁰ Там же, ст. 32.

¹¹ Там же, ст. 41. За теорією Лучкай закінчення "ах" і "ях" є впливом "руссизму", а більше українським закінченням є "ех" і "ох". Ці останні закінчення часто стрічаємо в закарпатській діалектиці.

міни твердих іменників чоловічого роду,¹² а деякі випадки можна приписати друкарським помилкам. Однак бачимо багато цікавих різниць та унікальних форм у відмінюванні м'яких іменників середнього роду.¹³ Ось так вже в називному відмінку Лучкай уживає рівночасно церковнослов'янське "іє" і українське "я" з одним приголосним: "житіє" I, 120, "терпѣніє" I, 117, "блаженствіє" I, 118, але поколѣнія" I, 272, "піря" II, 99. Та найбільшу різновидність знаходимо в місцевому відмінку однини. Тут Лучкай користується аж чотирьома різними закінченнями "и", "ѣ", "ин", і "ио",¹⁴ наприклад: "о сердци" I, 7, і "во сердцѣ" I, 7, "о щасті" I, 300, "о щастіи" I, 300 "во мори" II, 187, "о напутіи" I, 252, "во житіи" II, 28, і "во житію" II, 28, "при управленію" I, 139, "при створенію" II, 50, і т. п.

Множина іменників середнього роду має також свої дивні варіанти. В родовому відмінку замість нормативної форми "очей" II, 302, автор у двох місцях пише "ради оч" I, 34, II, 56, а під впливом чоловічих відмін у трьох місцях пише "для чадов" II, 205, 206, 207. В давальному відмінку Лучкай уживає не тільки "ом" і "ем",¹⁵ але і "ам", як "правам" I, 32. В орудному відмінку знаходимо закінчення "ами", "ями", "ама" і "има".¹⁶ Лучкай у чотирьох місцях пише "очими" I, 4, 26, 29, II, 216, а в дев'яточ "очима" I, 164, 170, 251, II, 207, 219, 234, 240, 247, 271. Для

¹² Там же, ст. 4 -48.

¹³ Там же.

¹⁴ Там же, ст. 46. "Грамматика" показує тільки "и" і "ѣ".

¹⁵ Там же.

¹⁶ Закінчення "ама", "има" і "ома" є типовим впливом закарпатських діалектів. Воно походить з впливу західнослов'янських мов і не має нічого спільного з українською формою двоїни. Гяди: Панькевич І., **Українські Говори Підкарпатської Русі і Сусідніх Областей**, Прага/Орбіс 1938, ст. 207, 226, 237.

інших закінчень послужать наступні приклади: "чу-дами" I,269, "імфніями" II,183, "ухами" II,219, "дф-лама" I,170. Вкінці в місцевому відмінку автор користується старими церковнослов'янськими закінченнями "их", "фх" і "ех"¹⁷: "во желаніх" I,23, "во дфлах" I,23, "во дфлех" II,125, "во чудфх" II,125, як також і модерними українськими закінченнями "ах" і "ях": "дфлах" II,67, "крилах" II,210, "устроєніях" I,18.

В іменниках жіночого роду Лучкай ще найбільше придержується правил своєї "Граматики". Все-таки і тут знаходимо деякі неточності чи своєрідності і в твердому, і в м'якому відмінюваннях. Для м'якого родового відмінка однини уживає "и", як "воли" II,292, "земли" I,33, однак деколи дає тверде закінчення "ы": "вечеры" I,138, II,72. А зовсім протилежно, в називному відмінку множини Лучкай дає м'яке закінчення, тобто "и" (замість "ы") для твердих іменників, як: "новизни" II,106 "стопи" II,292. Так само в множині знаходимо деякі своєрідні закінчення в орудному відмінку, де Лучкай (подібно, як у середньому роді) уживає "ама" або "ма": "рукама" II,164, 219, "дверма" II,19.¹⁸

Іменники мішаної відміни¹⁹ мають теж деякі своєрідності. В місцевому відмінку чоловічого роду, крім "ф" завважусмо також і "у",²⁰ як "во плачу" II,146. В називному відмінку множини Лучкай звичайно уживає "и", однак в деяких випадках бачимо

¹⁷ **Grammatica**, ст. 46. Граматика ще допускає діалектичне "ох".

¹⁸ Гляди ноту 16.

¹⁹ Ми уживаємо модерний поділ відміни іменників на основі канадського університетського підручника: Luckyj G. — Rudnyckyj J. B., **A Modern Ukrainian Grammar**, Winnipeg/UVAN 1961

Лучкай у своїй "Граматиці" поділив відміни тільки на три роди.

²⁰ В "Граматиці" подає тільки "и" і "ф", Гляди: **Grammatica**, р. 33.

архаїчну церковнослов'янську форму "іс", наприклад "мужіє" I,268.²¹ В жіночій мішаній відміні родовий відмінок кінчається на "и", але деколи стрічаємо тут "ѣ", як "до хижѣ" II,87.²²

Для іменників жіночого роду, що кінчаються приголосною Лучкай припускає в своїй "Граматиці" деякі форми закарпатських говорів. Ось, наприклад, в орудному відмінку дозволяє собі на закінчення "ов" і "ев"²³, але в "Бесідах" нічого подібного не стрічаємо, а натомість бачимо "сю": "за тѣнею" I,176, "помошею" I,218, "заповідею" II,52, "мыслею" II,76. В тому самому відмінку в множині Лучкай користується двома закінченнями "ами" і "еми", як "вещами" I,247, і "вещеми" I,236, а знову "рѣчами" II,71.

Приголосна група середньої відміни має один цікавий приклад, а саме, іменник "время". Лучкай уживає його поза граматичними нормами. В родовому відмінку бачимо "от времени" I,92, в давальному "ко оному времю" II,234, в місцевому "во времени" I,30, а в множині "во временех" I,24.²⁴

Вкінці потрібно вказати на неправильне відмінювання іменників чоловічого роду, що належать до жіночої відміни і кінчаються на "а" або "я", наприклад, Лучкай пише слово "воевода" в чоловічому роді "воевод" I,138-9, а в родовому відмінку однини "воевода" I,140, в множині "воеводов" II,180.²⁵ Так само "сатана" в давальному відмінку є "сатану" I,289; "убійца" у знахіднім відмінку є також "убійца" II,181; "мессія" в родовому відмінку є "от мессія" II,

²¹ **Grammatica**, р. 33.

²² Там же, ст. 42-44.

²³ Там же, ст. 42. Ця форма є дуже загальною в закарпатській діалектиці. Гляди: Панькевич І., **Українські Говори.**, ст. 216-217.

²⁴ В цій групі знаходимо також цікаві ново-виготовлені слова, як нпр.: слово "скотя" II,75.

²⁵ В "Граматиці" знаходимо це слово в правильній формі: "воевода". Гляди: **Grammatica**, ст. 28.

104, 264, в орудному "месієм" II,302; "судія" I,4, в орудному є "перед судієм" II,220, 257, 259; "Тома" — "со Томом" II, 79; а слово "слуга" в родовому множини є "слугов" II,87.

Лучкай деколи не може розрізнити роди тих слів, що кінчаються на м'яку приголосну і їх уживас деколи в чоловічому, а деколи в жіночому роді. Такими іменниками є: "мѣдь" I, 283, "соблазнъ" II, 27, "возрасть" II,47, "мысль" II,289, "степень" II, 215, 216, 276, 277, 280, і пламень" II,97.²⁶

Прикметники в "Бесідах" Лучкая також мають трохи відмінний характер ніж у його "Граматиці". При відмінах у "Граматиці" Лучкая прикметники подані в короткій формі, як: "свят, святая, свято", що автор називає "неозначеною формою"; як також і у повній формі як: "святій, святая, святоє", що він називає означеною чи детермінованою формою.²⁷ Обі ці форми на основі його "Граматики"

²⁶ Погорѣлов В., Карпаторускіе Этюды, Братіслава/Університет, 1939, ст. 33.

²⁷ *Grammatica*, ст. 53,:

Formae indeterminat. Singular			Formae determinat.			
n.	свят	святая	святю	святій	святая	святоє
g.	святая	святы	святая	святаго	святыя	святаго
d.	святю	святѣ	святю	святюму	святий, ѣй,	святюму
a.	святая	святю	святю	святаго	святюю	святоє
v.	святю	святю	святю	святій	святая	святоє
s.	святюм	святюю	святюм	святюм	святюю	святюм
l.	святѣ	святѣ	святѣ	святюм, ѣм,	святий, ѣй, святюм, ѣм	
Pluralis						
n.	святі	святы	святя	святій	святыя	святая
g.	свят	свят	свят		святых	
d.	святюм	святюм	святюм		святюм	
a.	святы	святы	святя		святыя	святя
s.	святю	святю	святю		святю	
l.	святѣх	святюх	святѣх		святюх	

Ми описали тут всю відміну прикметників з твердою основою, щоб читач міг бачити різницю між церковнослов'янськими та рутенськими формами в Лучкаєвій "Граматиці".

можуть і мають бути вживані в українській літературній мові. Однак Лучкай у своїх "Бесідах" уживає повні прикметники переважно в означальній функції (для означення іменника), а короткі для присудкової функції, наприклад, "благословенная земля" II,4, а "земля естъ буряном заросла" II,3. Підкреслюємо, що Лучкай "переважно" уживає ті форми прикметників у згаданих функціях, бо є і деякі вийнятки. Деколи він, під впливом народної мови та народних висловів, користується короткими формами в означальних функціях. Ось, наприклад, "велика пропастъ" II,14, "засліплена душа" II,21, "неугодно дѣло" I,39, "со опомянутом богачем" I,146. Так само знаходимо і деякі повні форми прикметників у присудковій функції: "подобный естъ" I, 210, "во красну одежду" II,12, "дики людіе" II,30, і т. п. "не может быти хладное" I,201, "море не естъ ему пространное й глубокоє" I,312.

Автор деколи занадто мішає вживання короткої і повної форми прикметників, інколи ставить поруч себе, або в тому самому реченні, обидві форми без жодної системи і стилістичних приписів: "буди справедливый, буди милосерден" II,146, "ненарушимом путем естественым" I,213, "ко силнѣшем и богатшим" II,295, і т. п.

У відмінах прикметників Лучкай точно придержується своїй "Граматики". В цій "Граматиці" автор подає п'ять взірців для відмінювання прикметників²⁸ і таким чином всі прикметники в "Бесідах" легко можна відносити до певних відмін. Одиноким вий-

²⁸ Там же, ст. 53-60.

нятком є орудний відмінок множини, куди, мимо Лучкаєвої уваги вкратилися до закінчень деякі діалектичні форми. Так само, як у відміні іменників, Лучкай часто міняє в тому відмінку закінчення "ми"²⁹ на "ма"³⁰, як: "со слезами горячима" II,150, "ма-лыма рѣчами" II,71, "со всеми избранныма" II,232.

Аналогічно до прикметників уживав Лучкай граматичну систему і при відміні займенників. В обидвох випадках він придержувався своєї "Граматики".³¹ Одиноким діалектичним відхиленням у відміні займенників є згадане "ма"³² в орудному відмінку множини, як: "между имѣніями нашими" II, 183, "пред очима нашими" II,240, "своима руками" II,125, "между има" I,46, II,208, 'снима" I,100, 281, 304.

Прикметники мають також дещо спільного з прислівниками у Лучкай. Тут маємо на увазі ступенювання прикметників і прислівників, де не знаходимо нормативних і точно означених форм. У своїй "Граматиці" Лучкай цитує правило, що у вищому ступені для означених груп прикметників додаються закінчення "шій", "ѣшій" і айшій"³³, а відповідно для таких самих груп прислівників "ше", "ѣше".³⁴ Крім того автор наводить також і кілька нерегулярних слів та звукових змін у своїй "Граматиці", де мимо різних вийнятків бачимо систему загального ступенювання.³⁵ Одначе у "Бесідах" загальне правило непристосоване. Тут автор уживає

²⁹ Гляди ноту 27.

³⁰ Панькевич І., *Українські говори.*, ст. 259-260

³¹ *Grammatica*, ст. 70-75.

³² Панькевич І., *Українські говори.*, ст. 282, 288.

³³ *Grammatica*, ст. 61-63.

³⁴ Там же, ст. 119.

³⁵ Там же, ст. 61-63.

різні суфікси для того самого прикметника та прислівника. Ось, наприклад: "частше" II,69, і "частѣйше" II,93, або "твершее" II,279, "твержая" II,154; "рѣдшій" II,223, 225, але "рѣшше" I,147 і т. п. Крім того Лучкай в "Граматиці", як ми вже говорили, подає і неправильне ступенування, як нпр.: молодый — "моложій", "ветхій" — "ветцій", але в "Бесідах" Лучкай в ступенуванні прислівників в більшій мірі користується коротким суфіксом "ше": "лекше" I,328, "глубше" II,139, "скорже" II,93, 253. Однак, замість поширеної форми "радше", Лучкай уживає "раднѣйше" I,324, 329.

Найвищий ступінь прикметників та прислівників у "Бесідах" також вводить щось нового у морфологію Лучкай. В "Граматиці" Лучкай пише, що найвищий ступінь складається з вищого ступеня з префіксом "най".³⁶ У "Бесідах" крім цієї загальної форми, як "найгрубше" II,15, і "найліпшій" II,250, уживається діалектичний префікс "май"^{36а} та вислів "от всѣх", наприклад: "майлѣпше", "майвеселѣйше" I,7, і "от всѣх послѣднѣйшій" II,277.

Подібно як прикметники відмінюються також і порядкові числівники.³⁷ Інакше мається справа з кількісними числівниками. Лучкай у граматиці подає і церковнослов'янську, і рутенську відміну. Однак в "Бесідах" мішає обидві форми. Ось число "один" деколи знаходиться в церковнослов'янській формі: "един" I,42, "во едином часѣ" II,277, а деколи в рутенській формі: "еден"³⁸ I,42, "едным словом" II,32, 68, 172.³⁸ Так само кількісний числівник "два" чи "дві"

³⁶ Там же, ст. 63.

^{36а} Дуже Л. Очерки по истории закарпатских говоров, Будапешт /Ак. Наук 1967, ст. 156.

³⁷ **Grammatica**, ст. 68.

³⁸ Там же, ст. 65-66. В "Граматиці" по церковнослов'янському е: "един, една", а по рутенському: "еден, една".

має своєрідні форми. У "Граматиці" родовий відмінок жіночого роду в слов'янській формі звучить "двою", а в рутенській формі "двох".³⁹ Всупереч цьому в "Бесідах" знаходимо такі форми, як "из двѣх частей" II,166 і "двоих сил" II, 259. У Лучкая після числа "чотири" можна не відмінити числівників. Бачимо у нього такі вислови, як "всѣми пять чувствіями" II,219, або "из десять дѣвиц" I,40, одначе "сто" відмінюється і в "Граматиці" і в "Бесідах".⁴⁰ Вони тільки різняться в одному відмінку, де на основі "Граматки" мало б бути "стом" або "стома", а в "Бесідах" бачимо "стоми" II, 148.

Предметом останньої нашої аналізи є дієслово, у якому Лучкай старається найбільше пристосуватися до народної мови. Крім багатьох модерних українських чи карпато-українських дієслів, він старається також зукраїніти різні форми дієвідміни. У "Граматиці", як звичайно, подано і церковно-слов'янську і рутенську дієвідміну,⁴¹ але Лучкай не робить великої різниці між ними та уживає їх на переміну.

В теперішньому часі для другої особи однини звичайним закінченням є "иш" або "еш", але також стрічаємо церковнослов'янське "ешш" або "иши".⁴² Ось всі дієслова з одного складеного речення: "кому поклонишия. . . прибѣгаеши. . . кого призовеш... невѣриш... обернешися" I, 301. У церковнослов'янській мові, третя особа однини теперішнього часу кінчається на тверде "т", чого Лучкай дотримується:⁴³ "лежит", "держит", "лишает", "отнимает" II,167. Однак слова першої дієвідміни з закінченням на "еш" часто появляються в модерній українській фор-

³⁹ Там же, ст. 66.

⁴⁰ Там же, ст. 67.

⁴¹ Там же, ст. 81-118.

⁴² Там же, ст. 90, 93, 95, 97,99.

⁴³ Там же.

мі (без "т")⁴⁴: "наведе" I,106, "пристигне" I,38, "не хоче" I,150, "іде" I,106, II,133, "приїде" II,196, 202, "мине" II,138, "испаде" II,267, "принесе" II,84, "возме" II,19,84, і т. п. Згідно з закарпатським діалектом Лучкай деколи пропускає "т" і в зворотних дієсловах⁴⁵: "усилуєся" I,156, "одѣся" II,251. Так само на основі закарпатського говору скорочено в деяких місцях кінцеве "ає" на "а": "думат" II,200, "стукат" II, 85.⁴⁶

Перша особа множини кінчається майже завжди закарпатським діалектичним "ме"⁴⁷: "падаєме" II,167, "примаєме" II,186, "приходиме" II,186 і т.п. Дуже рідко стрічаємо церковнослов'янське "м"⁴⁸: "принуждаємся" I,22, "удостовѣряємся" I,218. В другій особі множини немає ніяких відмінностей, тому, що і в церковнослов'янській і в українській мовах закінчення є те саме "те". А в третій особі майже всюди подано тверде "т" і тільки в кількох місцях уживається зм'якшене українське "ть", як "робять" II, 194.

В "Бесідах" також дуже рідко стрічаємо форму аориста. Ця форма в більшій частині появляється при поясненні старовинних висловів, як: "бысть", II,151, "прия" II,204, "сниде" I,5, "зносихся" I,175, "бояхся" I, 175, "исполних" I, 295, "со Христом рашнохомся" II,304.

В однині минулого часу Лучкай уживав церковнослов'янське "л", "ла" і "ло", як: "чул" I,77, "искладовала" II,195, і "найшлося" II,246. Хоч в "Грама-

⁴⁴ Там же, ст. 95, 97.

⁴⁵ Панькевич І., **Українські Говори**, ст. 309.

⁴⁶ Там же, ст. 310-311.

⁴⁷ **Grammatica**, ст. 111; Панькевич І., **Українські Говори**, ст. 31. Це "ме" походить від західних слов'ян.

⁴⁸ **Grammatica**, ст. 112. За думкою Лучкай ця форма уживається тільки в модерній російській мові.

тиці" визнас рутенське "быв",⁴⁹ однак ніде його не пристосовує в своїх "Бесідах", навпаки, деколи вживає він кінцеве "л" в одинні минулого часу і для тих дієслів, які кінчаються приголосними й не потребують ніяких інших приголосних звуків, як: "издохл" II,19, "донесл" II,240, "принесл" I,70, "замерзл" I,222; або додає голосний звук "о", як: "приведол" II,239, 293, "преведол" II,194, "помогол" II,103, "могол" I,73. Та мимо згаданих форм Лучкай також уживає минулого часу без "л", як: "вылѣз" II,176, "извык" II,191, "звык" II,194, "пришед" I,137, 230, II,13, 284, 289, 294, "помер" II,184. Деколи в "Бесідах" минулий час появляється в складеній формі перфекта, тобто складається за церковнослов'янською традицією з минулого часу дієслова та допоміжного дієслова "бути":⁵⁰ "основал еси" II,299, "чули есме" I,97, 276, "вѣровали есте" I,23, "есмеся держали" I,153. Частіше це дієслово зливається із своєю помічною частиною в одне слово й тому бачимо багато таких форм, де це злиття подається замість особливих займенників, наприклад, "ослабем" II,194, "мучилемся" II,194, "найшелесмся" II,194, "чулисме" I,97, "видѣлисме" I,23, "сталисмя" II,306, "уразумѣлисте" I,253.⁵¹ Це злиття не є сучасною церковнослов'янською формою, а є витвором західноукраїнських діалектів, що закоренилися найбільше в закарпатських говорах. З другої сторони, Лучкай у своїх "Бесідах" уживає також і особових займенників з минулим часом цілковито в модернім значенні: "я чул" I,77, "ты мыслил" II,299, "он отвѣтовал" II,163, і т. п.^{51a}

⁴⁹ Там же, ст. 86, 113.

⁵⁰ Там же, ст. 114.

⁵¹ Панькевич І., *Українські Говори.*, ст. 313-314. Автор подає і пояснює різні можливості вищезгаданої формули.

^{51a} Ці форми на Закарпатті, в говірній мові, вживані мало.

Майбутній час, у Лучкая, як звичайно, складається з дієсменника та майбутнього часу допоміжного дієслова "бути". Українська дієвідміна майбутнього часу "бути" не різниться в нього від церковнослов'янської тільки в третій особі однини і в першій особі множини. В Лучкаєвій "Граматиці" в третій особі однини за церковнослов'янською відміною цитується форма "будет", а за рутенською, тобто українською, "буде".⁵² В першій особі множини по-старослов'янському є "будем", а по рутенському "будеме".⁵³ В "Бесідах" Лучкаєй в третій особі однини уживає майже завжди церковнослов'янську форму "будет", а в першій особі множини рутенське "будеме". Крім того, треба признати, що Лучкаєй вживає зовсім правильні форми в майбутньому часі доконаних дієслів і ніколи не подає їх у складеній формі з допоміжним дієсловом "бути", як це бачимо дуже часто в мадяронських^{53а} закарпатських писаннях.

Умовний спосіб дієслова в "Бесідах" ґрунтується на правилах рутенської секції Лучкаєвої "Граматики", де форма першої особи складається з дієслова в минулому часі й аориста "бых"⁵⁴: "могол бых" I,96, "помер бых" II,184, "преступал бых" I,295,296, "приведол бых" II,236, "что бы тебѣ указал" II,248, — так само бачимо форму "дабых", що не значенням, але формою є частиною умовного способу дієслова: "дабых сіе проуказал" II, 189, "дабых небыл" II, 249, "дабых не втопился" I,35. У другій особі також бачимо правила Лучкаєвої "Граматики", де знаходимо дієслово в минулому часі з додатком: "би есь"

⁵² **Grammatica**, ст.82.

⁵³ Там же.

^{53а} "Мадярон" — це змадярщений карпатоукраїнець, що вживає змадярщину мову.

⁵⁴ Там же, ст. 83, 116.

або "бы еси",⁵⁵ як: "погиб бы еси" II,184, "видѣл бы еси" II,272, або складену форму: "возненавидѣл бысь" II,272. У множині так само бачимо закарпатські рутенські звороти: "были бы есме" I,274, "тѣшилибисмя" I,154. Знаходимо і такі форми, як: "дабы есме почитали" II,304.

Як уже відмічено, Лучкай у своїй "Граматиці", назвав - цей, нами описаний, умовний спосіб "рутенським". Ми не думаємо, що ці форми знаходилися в усіх українських говорах того часу, але вони були дуже важною частиною закарпатських говорів. Ще й до сьогодні, більшість карпато-українського населення уживає такі вислови, як: "купив бих", "робив бих", "указав бим", "ходив бись", "виділи бисьме", "слухали бисьте"⁵⁶ і т.п.

Наказовий спосіб у "Бесідах" с базований на українській мовній практиці.⁵⁷ В однині Лучкай уживав українські модерні форми: "возми" I,2, "освяти" II,22, "иди" I,11, "пам'ятай" I, 42, "дай" I,45 і т.п. Так само споріднено виглядає друга особа множини: "розумѣйте" II,20, "пам'ятайте" II,21, "радуйтеся" II,118. В першій особі множини Лучкай добре розрізняє корінні дієслова "а" і "и", пристосовуючи до одних закінчення "їме", а до других "ѣм", як: "пам'ятаїме" II,21, "оплакуїме" II,306, "бесѣдуїме" I,261, "послужѣм" II,284, "пріймѣм" I,230, "хвалѣм" I,72; однак не все йому вдається віднайти правильне закінчення, наприклад, "воздаѣм" I,237, замість "воздаїмо", або "возрѣме" II,188, замість "возрїм".

В зложенім наказовім способі вже бачимо іншу тенденцію автора. Лучкай у "Граматиці" подає для церковнослов'янської групи приклад "да орет", а для рутенської "най оре".⁵⁸ В "Бесідах", однак, зна-

⁵⁵ Там же.

⁵⁶ Панькевич., Українські Говори., ст. 324-325.

⁵⁷ Grammatica., ст. 114-115.

⁵⁸ Там же, ст. 90.

ходимо всюди церковнослов'янську форму: "да читаєт" I,Пр. "да познаєт" I,44, "да усилюються" II,14, "да узнають" I,14.

Дієприслівники "Бесід" теперішнього часу кінчаються на "я" і "яй", або на "яще" і "уще",⁵⁹ як: "любя" II,225, "переходяй" II,20, "идуще" II,18, "носяще" II,19. В минулому часі, дієприслівник кінчається на "вше", як: "видѣвше" II,264. Одначе Лучкай деколи скорочував цю форму, викидаючи букву "в" і залишаючи тльки "ше": "лежаше" II,13, "моляше" II, 115, але ось яскравий приклад: "Род Іудейскій видѣвше ... слышавше и дивляшеса ... дуже мало ему вѣровали" II,264.

Дієприкметники також мають закінчення "ащій", "ящій", "ющій" у теперішньому часі,⁶⁰ а "вший" в минулому часі.⁶¹ Та в теперішньому часі не всюди вжито відповідні закінчення, наприклад, "голоднѣющій" II,212 (замість голодуючого), "кричающій" II,113 (замість кричущого), "имиошій" I,200 (замість імущого), "плакающій" II,307 (замість плачущого), "храняющій" I,273 (замість хранящого). Щодо дієприкметників минулого часу, то Лучкай подає їх правильно (може тому, що їх є не багато). Все вони мають ту саму форму, як наприклад: "предавший" II,306. Особливої уваги розглядові дієприкметників присвячувати не будемо, бо вони щодо граматичних правил, не різняться від прикметників.

Переглянувши всю морфологію "Бесід" та порівнявши її з "Граматиною" Лучкая, можемо ствердити, що тут знаходимо багато більше діалектичного елементу, чим в правописі та в фонетиці цього твору. Лучкай дуже часто уживає навіть такі діалектичні форми, що основно не є українськими і ввійшли в

⁵⁹ Там же, ст. 117. В церковнослов'янській мові є "щи".

⁶⁰ Там же, ст. 117.

⁶¹ Цієї форми в "Граматиці" взагалі немає.

закарпатські говори з чеської та словацької мов,⁶² але вкорінені стали важливими елементами в закарпатській діалектиці.

Причиною такого посиленого діалектичного впливу є намагання Лучкая "говорити до народу". Він часто старається передати трудні теологічні та філософічні поняття звичайними простонародними зворотами. Хоч його мова є консервативна, ще все повна церковнослов'янськими та староруськими формами і її ніяк не можемо назвати народною, всетаки він не стидається "мужицьких" зворотів, що пізніше так підпомагали закарпатське національно-культурне відродження.

⁶² Тут йдеться про закінчення "ама, "има" і "ма" в орудному відмінку іменників, прикметників, займенників і числівників, як також і про закінчення "ме" в першій особі множини дієвідміни...

РОЗДІЛ VI

СИНТАКСА "БЕСІД"

Про синтаксис в "Граматиці" Лучкая не можемо багато сказати. Автор тільки на 14-трьох сторінках стався пояснити пов'язаність поодиноких частин мови в реченні¹ й тільки на перших двох сторінках² згадує дещо про види речень. Зрозумілим є, що з таких скупих пояснень не можемо говорити про окрему синтаксичну структуру в Лучкая, однак і ті скупі пояснення показують нам, що автор був на добрій дорозі й розумів основну структуру української мови.

Професор Ю. Шерех (Шевельов) пише: "Для синтаксичної системи сучасної української літературної мови визначальне, т. зв. особове речення, себто речення граматично одноцентрове і двоелементове водночас. Одноцентровість його виявляється в тому, що в реченні є тільки одне граматично абсолютно незалежне слово (т. зв. підмет), а всі інші члени речення граматично залежать від нього — прямо або посередньо. Двоелементність речення виявляється в тому, що значеневе ядро становлять собою підмет і той член речення, що показує ознаку, приписувану підметові в часі і способі (присудок), — разом узяті; нормальне речення мусить мати обидва ці елементи, при чому другий з них граматично залежить від пер-

¹ Grammatica, p. 139-153.

² Ibidem, p.139-140.

шого. Поодинокі випадки порушення одноцентровості являють собою не типові для сучасності рештки старшого стану мови...“³

В "Граматичі" Лучкая в кількох місцях виразно бачимо поняття одного центрального підмета,⁴ упрощене і централізоване речення і підпорядкування всіх членів двом головним елементам — підметові і присудковій. Ці самі засади застосував Лучкай до мови своїх проповідей. Він дуже рідко уживає дієприслівників, а ще рідше кладе їх до самостійних форм. Так само рідко бачимо в нього т. зв. другі відмінки.

Гірше стоїть справа в "Бесідах" зо складними реченнями. Лучкай у мові своїх проповідей вживає цілі комплекси сполучених складносурядних і складно-підрядних речень. Деколи в одному складному реченні знаходимо й кілька складносурядних частин, які ще мають свої складнопідрядні частини. Ось приклад одного такого речення: "Злодѣй, разбойник или оболститель добрѣ знает, что на колько он ближняго обкрадает, обберет, окламает, толь скорше или познѣйше правда небесная поставит его бѣднѣйшим, но он осліплен сребролюбіем не видит, что сгда он от ближняго единою берет рукою, Бог от него двѣма, аще он ближняго попѣняшку уквивдует, Бог его имѣніе по золотому уменшаает, и нигды свое благословеніе не дает".⁵

Вже з цього прикладу бачимо, що тут ідеться про архаїчну мовну структуру, де проявляється вплив

³ Шерех Ю., Синтаксична система, Енциклопедія Українознавства, т. I, ст. 338.

⁴ У всіх своїх поясненнях Лучкай говорить про прості речення, які складаються з підмету, присудка й із злучення. Злучення, це всі інші частини речення, які з присудком мають взоруватися на підметові. Гляди: **Grammatica**, р. 140.

⁵ Бесіди, т. II, ст., 169.

церковнослов'янської, староруської та інших чужих мов.

Складносурядні речення в Лучкая, як звичайно, можуть бути без сполучників, як: "Ростеш як зеліе, чувствуєш як иное животное" II,184, або сполучникові.⁶ Сполучникові діляться на 1) єднальні, де автор уживає найчастіше сполучник "и", дуже рідко "а", і "да", 2) протиставні із сполучником "но", рідше "а", 3) розділові із сполучником "или" і "альбо".⁷

У "Бесідах", як загалом у староруській мові, сполучником підметових і присудкових підрядних речень є "кто, что" і "что". Крім тих сполучників Лучкай уживає: 1) в підрядних реченнях причини "ибо", "бо", "понеже", "прото", а рідко "яко"; 2) в підрядних реченнях місця "где", "камо"; 3) в підрядних реченнях часу "сгда", "коль", "дондеже", "яко", "доколи"; 4) в підрядних реченнях мети "яко", "да", "чтоби", "даби"; 5) в підрядних реченнях способу дії "яко", "як", "нежели"; 6) в підрядних реченнях наслідкових "аж", "что", "так что"; 7) в підрядних реченнях умовних "аще", "иже", "єстли"; 8) в підрядних реченнях допустових "аще", "хотя", "хоть"; 9) в підрядних реченнях означальних "иже", "что", "где", "яко", "як". Крім сполучників для цих означальних речень Лучкай уживає займенники: "которий", "який", "кто", "что", "иже, яже, еже"; так само бачимо тут декілька дієприкметників, тощо.⁸

Зі сказаного виходить, що Лучкай для складних речень мав досить розвинену та диференційовану

⁶ Безпалько О. П. і інші, *Історична Граматика Української Мови*, 2 вид. Київ: Радянська Школа, 1962, ст. 463-465. На основі цієї Граматики розглядаємо всю сполучникову систему "Бесід".

⁷ Там же, ст. 465-468.

⁸ Там же, ст. 468-501. На основі цього твору та категоризації цього твору ми старалися зсистематизувати сполучники Лучкая.

систему сполучення, систему, яку знаходимо сьогодні в модерній українській мові. А мимо того, на його побудові складних речень відчувається, що вона не зовсім відзеркалює стиль архаїчної староруської мови й не вказує цілковито на стилеві звороти пізнішого західно-українського відродження ХІХ сторіччя.

Причину цієї структурної "своєрідності" мусимо шукати в чужих впливах, яких у Лучкая є чимало. Як ми вже повище згадували, в загальному кожний мусить признати, що "Бесіди" Лучкая мають тенденцію української синтаксичної будови, та, мимо того в "Бесідах" знаходимо дуже багато чужих українській синтаксисі зворотів. Ці звороти деколи репрезентують цілі чужі граматичні конструкції, а деколи з'являються в чужих зворотах ситлю, тобто в неукраїнських висловах та в неукраїнському порядку слів.

Насамперед нам ідеться про чужі структурні форми Лучкаєвих речень. Тут, в "Бесідах", на першому місці слід наголосити латинські синтаксичні впливи. Як знаємо, Лучкай закінчив латинську гімназію та весь час слухав виклади латинською мовою. Таким чином, його научною мовою була латина. Цією мовою писав він свою "Граматику" та чотиритомову "Історію карпатських русинів". Цією мовою він думав, коли пояснював теологічні й філософічні питання своєї віри, тому й не диво, якщо бачимо повно латинських зворотів у проповідничій мові Лучкая.

Взагалі, Лучкай має тенденцію наслідувати латинських класиків та схолястів у композиції довжелезних складних речень. Для тих довгих речень йому не вистачала своя українська чи церковнослов'янська мовна структура й він мусів повернутися до латинських синтаксичних форм. З латинських конструкцій найчастіше знаходимо в "Бесідах" форму "accusativus cum infinitivo" наприклад: "желаєт он себе почитати" II,103, "непознал себе безумным

бути“ II,55, ”которого так славным и сильным были надѣялися“ II,263, ”узнали есте, мене имѣти власть“ I,172. За такою ж нормою Лучкай уживає й іншу латинську форму, якою є “nominativus cum infinitivo”, наприклад: ”видятся плакати очи“ II,306. Цікаво, однак, що в ”Бесідах“ знаходимо при згаданих латинських конструкціях також і впливи оригінальної старослов'янської синтакси, як ось форму “dativus absolutus” чи ”давальний самостійний“⁹, наприклад: ”сотник видѣвше: Ісусу на Крестѣ висящу, всю тварь перемѣнятися воскричал“ II, 101, ”минувшей музики, минут движенія тѣлесная, минувшее сластному животу подобает сладость“ II,240, ”пять дием минувшим“ II,287, тощо.

Латинському впливові можемо приписати те, що Лучкай при запереченні деколи вживає знахідні відмінки замість родових, як: ”милосердіє не имѣют“ II,18, ”нич нехибило“ I,142, ”не запрѣгал людіє“ I, 165, ”горкоє не кушал“ I,219, ”непослышати слово его“ II,10, тощо. Так же, правдоподібно під латинським впливом, в інших реченнях, де словосклад чи присудок вимагає родового відмінка, Лучкай ставить додаток до знахідного відмінка: ”Кто похвалит множество нынѣшныя люди“ II,16, ”Дѣло желает послушаніє II,177, ”Всякую славу убѣгает“ II, 279.

В ”Бесідах“ автор за латинським словопорядком часто ставить присудок у кінці речення. Ось приклади таких речень: ”которіи всякій грѣх постом истребити можно думают“ II,242, ”кто либо от нас благополучное жизни скончаніє имѣти желает“ I,59. Та латинська форма присудка найчастіше уживається

Никифоров С. Д., *Старославянский язык*, Москва: Учпедгиз, 1952, ст. 93. “Одна из характерных особенностей синтаксического строя ст. слав. языка — обособленный причастный оборот **дательный самостоятельный**, состоявший из дат. падежа существительного или местоимения и согласованного с ним причастия”.

ся при довгих складених реченнях, як наприклад: "аще хоцеме истиннии християни быти, о сем учении Ісус Христовом думати, сіе во сердце наше гл҃боко прїяти, и во дѣлах наших изявити должествуеме" II,268. Деколи автор прямо перекладає латинську форму присудка, який зовсім чужий духові слов'янських мов. Ось, наприклад, латинська форма "necessum est" очевидна в цім реченні: "и да не устрашаемся от смерти, котору пострадати нам должно" I,57.

Латинський вплив дуже часто проявляється в розкладі й порядку слів. У всіх слов'янських мовах прийменники звичайно тісно злучені зі своїм іменником і стоять найближче коло нього. В латинській мові для стилістичної краси вони часто відділені від іменника кількома словами, як ось у цьому реченні з Лучкаєвих "Бесід": "Врачества употреблял к тѣла и души исцѣленію" I,53. В подібний спосіб Лучкай відмежовує іменники від прикметників: "як человек не было на земли вѣчнаго" I,62, або "человѣк терновым ходил путем" II,35, чи "ожидает кару на себе необходимо слѣдующую" II,169, і т. п. Рівно ж числівники відділені від іменників, наприклад: "от ближняго единою берет рукою" II,169, "Токмо един оставае тебѣ путь покаянія" II, 71.

Самий факт, що Лучкай дуже часто кладе прикметники, рядові числівники та займенники після іменника, вказує на латинський порядок слів. Ось, наприклад: на сторінці 168-9 другого тому тільки раз ставить присвійний займенник "свій, я, є" перед іменником, а вісім разів після іменника. Крім того, на тих самих сторінках, бачимо такі вислови, як "слѣпота душевная", "правда небесная", "ласка небесная", "десница Божая".

Крім латинської Лучкай володів також і мадярською мовою, тому в деяких реченнях уживає звроти, які є запозичені та перекладені з мадярської мови: "достигнеши будущій день" II,61, (замість достигнеш будущего дня") є прямим перекладом ма-

дярського: "megéred a holnapri parot"; так само: "кто соглашается ему" II,101, 188, (замість "соглашается з ним") перекладене з: "ki ad igazat neki"; або "во руках ему суть" II,128, (замість "во руках його суть"), що походить з малярського: "neki a kezében vannak"; даліше: "того дне живот ему имѣл скончатися" I,59, (замість "його живот"), що по малярськи звучало б: "az nap az életének be kellett végzödni", і т.п.

Вкінці треба сказати, що в синтаксі "Бесід" Лучкая знаходяться також чеські впливи. Цей чеський вплив найкраще проявляється в питальних реченнях, що починаються словами "естли".¹⁰

Наведемо речення, що є прямими кальками чеського способу мовлення, й вони звучать досить дивно в українській чи церковнослов'янській мовах: "Думали: естли не обманути мы тѣм челоуѣком его же мы Сыном Божіим быти вѣрили?" I,6, "если Бог воскресеніем своим не проуказал, что Сын Божій его есть?" I,18, "если токмо Фарисеи так глубоко блудили в сей вещи? если сіе заблужденіе, искоренено из сердца Христіанского?" II,65.

Крім цих вичеслених чужих впливів даліше залишаються деякі мовні проблеми, які не легко вяснити. Ось вислови, яких не можна знайти в жодній Лучкаєві знаній мові: "на слово разума, на движені совѣсти слышит" II,261, де першу частину автор кладе в знахідному відмінку, а другу — в місцевому. Чи інший подібний вислів: "аще бы давным своим товаришом выступился" II,192, український переклад якого звучав би ось так: "якбы відступився від давніх своїх товаришів". Подекуди речення в "Бесідах" так покручені, що трудно розуміти думку автора. Наприклад реченя: "Август стрѣтился со старым воином ведомый на право. Кесарь,

¹⁰ Погорѣлов В., цит. твір, ст. 42.

так кричить воин: я невинно ведуся на право...“ II,180.
З першого речення не знати хто "ведений" на суд —
кесар чи воин. Щойно з наступного речення розуміє-
мо, що це був воин.

ВИСНОВКИ

З наведеного матеріалу виходить, що Михайло Лучкай був цікавою і цінною людиною на свої часи, а його твори випередили на кілька десятих літ культурно-освітній розвиток Закарпаття. Між освіченими чужинцями у Відні та в Італії Лучкай освідомив собі відсталість та заскурузлість свого народу і шукав за можливостями його відродження. Таким чином, життя Лучкая – це постійне бажання піднести культурний рівень карпатських українців, розпочати тут інтенсивне літературне й наукове життя, показати світу "розум і честь своєї землі", вивести право Закарпаття на політичну арену Австрійської імперії.

Хоч він не був фаховим лінгвістом, все таки приступив до писання нової граматики, в якій, визнаючи церковнослов'янську мову літературною мовою всіх слов'ян, уважав свою "рутенську" рівнорядною зі всіма модерними мовами інших слов'янських народів.

На основі цього в Лучкая витворилася нова мовна концепція, за якою для українців класичною або біблійною літературною мовою є церковнослов'янська, а модерна "рутенська" є тільки продовженням та змодернізуванням тієї мови. Будучи одначе священником, Лучкай став усвідомлювати необхідність писати і проповідувати так, щоб нарід розумів. Це довело до того, що він мусів визнати потреби впровадження елементи народних діалектів в офіційну мову Закарпаття. Тим то його проповіді є мозаїкою згаданих лінгвістичних ідей. Іншими словами, його проповіднича мова — це змішання церковнослов'янської та модерної української мов із народними говорами Закарпаття. Мовні погляди Лучкая далеко не

послідовні, а в окремих моментах суперечливі, однак вони стали базою для нових національно-мовних теорій українців в Австрійській імперії та основою запровадження народних елементів до української мови взагалі.

Опрацювавши правопис, морфологію та синтаксис Лучкаєвих "Бесід", ми дійшли до таких висновків:

а) Лучкай не був послідовним і постійним в правописі. Уживав без сталих законів церковнослов'янські, модерні українські та діалектичні елементи на основі традиційної фонетики Закарпаття.

б) В морфології Лучкай відійшов від церковнослов'янських та "рутенських" засад своєї "Граматики", а старався більше впровадити звороти закарпатських діалектів до своїх граматичних структур.

в) Синтаксис "Бесід" стала починком для впровадження модерної української мовної структури в проповідничу мову Закарпаття, однак Лучкай не міг визволитися з під впливу класичного латинського стилю й тому його речення часто оснувались на латинській синтаксисі. Не бракувало в нього також і деяких інших чужомовних (чеських і мадярських) зворотів та конструкцій.

Мимо таких недосягнень і непослідовностей, Лучкай своїми "Бесідами" осягнув собі намічену ціль. Заохочені його прикладом, люди почали більше писати і видавати. В скорому часі появилися нові гомилетичні, літературні й різні наукові публікації. Західно-українське відродження розпочалось.

ДЖЕРЕЛЬНІ ПРАЦІ

- Баран О., Гомілетичні "Бесіди" Михайла Лучкая з року 1830, *Логос* (1964) Т.ХV, ст. 135-147.
- Возняк М., Проект правописи Івана Жуківського на з'їзді "руських вчених", *ЗНТШ*, т. 82, ст. 53-86.
- Возняк М., Студії над галицько-українськими граматиками ХІХ в., *ЗНТШ*, т. 90-95.
- Гаджега В., Михаил Лучкай, *НЗТП*, т. VI, ст. 1-129.
- Геровський Г., Русскій язык в церковно-словянско-русской граматицѣ Михайла Попа-Лучкая, **Карпаторусскій Сборник** (Подкарпатская Русь в честь Т. Г. Масарика) Ужгород 1930, ст. 259-315.
- Лучкай М., **Церковныя бесѣды на всѣ недѣли рока на поученіе народное**, в Будинѣ 1831.
- Маковей О., Три галицькі граматики, *ЗНТШ*, т. 51, ст. 1-58.
- Панькевич І., **Українські говори Підкарпатської Русі і сумежних областей**, ч. 1, Прага /Орбіс 1938.
- Матеріяли до історії мови південнокарпатських українців, *НЗМУКС*, (1970) т. 4, кн. 2, ст. 1-219.
- Століття виходу граматики Михайла Лучкая, **Підкарпатська Русь**, т. VII, (1930) № 9-10, ст. 177-179.
- Хто був Іван Бережанин — Михайло Лучкай чи Іван Фогарашій, *НЗТП*, т. VII-VIII, ст. 168-188.
- Плетнев Р. В., Образцы карпаторусскаго народнаго языка и творчества в граматицѣ М. Лучкая, **Карпаторусскій Сборник** (Подкарпатская Русь в честь Т. Г. Масарика) Ужгород 1930, ст. 312-328.

- Погорѣлов В., Михаил Лучкай и его "Грамматика Славо-Рутена" (1830-1930), **Карпатский Свѣт** (Екстракт), Ужгород/Общ. Духновича, 1930.
- **Карпаторусскіе Этюды**, ч. 1, Литературная дѣятельность Михаила Лучкай, карпаторусскаго писателя нач. XIX вѣка, Братислава/Універс., 1939.
- Сабов Е., **Христоматія церковно-славянских и угорусских литературных памятников**, Унгвар/Унію, 1893.
- Свѣнцицкій К.С., Матеріалы по исторіи возрожденія Карпатской Руси, **Научно Литературный Сборник Галицько-Русской Матицы**, Львов/Ставроп., 1906, ч. 11.
- Сімович В., "Grammatica Slavo-Ruthena M. Лучкай", **НЗТН**, (1931), т. VII-VIII, ст. 217-306.
- Lutskay M., **Grammatica Slavo-Ruthena**, Budaе, 1830.
- Tichý F., Michail Lučkaj, **Slovánský Sbornik** (věnovaný F. Pastrnkovi), Praha, 1923, pp. 215-220.
- **Vývoj současného jazyka na Podkarpatské Rusi**, Praha/orbis, 1938.
- **Lidové písně v Lučkajové gramatice**, **НЗТН**, (1931), т. VII-VIII, ст. 307-314.
-

БІБЛІОГРАФІЯ

- Артим І., **Наука Вѣры Православно-Христiянскiя**, в Будинѣ, 1868.
- Балецький Е., Одно морфологічне явище, **Літературна Неділя**, ч. III, Ужгород, 1943.
- Памятник українського делового мови XVII століття, **Studia Slavica**, v. II.
- Из словарного состава українських карпатських мов, **Studia Slavica**, v. V.
- "ї" в чинадевском мові, **Зоря III**, Ужгород, 1943.
- Баран О., **Єпископ Андрей Бачинський і церковне відродження на Закарпатті**, Йорктон/Логос 1963.
- Поділ Мукачівської Єпархії, **Analecta OSBM**, ser. II, sec. II, vol. VI, fasc. 3-4, pp. 534-569.
- Бевзенко С.П., Из спостережень над мовою пам'яток розповідних жанрів, писаних на Закарпатті, (Повість з "Римських Діань" в закарпатській обробці XVII ст.), Ужгород/НЗУДУ, т. XXV.
- Безпалько О.П., Бойчук М.К., Жовтобрюх М.А., Самійленко С.П., Тараненко І.Й., **Історична Грамматика Української Мови**, Київ/Рад. Школа, 1962.
- Бірчак В., **Літературні стремління Підкарпатської Русі**, Ужгород/Педаг. Тов. 1937.
- Біленький Я., **Старша руська письменність на Угорщині**, Унгар, 1907.
- Білодід І.К., **Курс Історії Української Літературної Мови**, т. I-II, Київ/Ак. Наук, 1958-61.

- Білодід І. К., **Сучасна Українська Літературна Мова**, (Морфологія), Київ/Ак. Наук, 1969.
- Верхратський І., Знадоби для пізнання угро-руських говорів, **ЗНТШ**, тт. 30-45 (1899-1901).
- Гаджега В., Додатки к исторіи русинов и руских церквей в Марамороші, Ужанской жупі, Угочі, Земплинської жупі, **НЗТП**, т. II-XI.
- Галас К. Й., **З топономіки Закарпаття**, НЗ УДУ, т. XXXV.
- Геровський Г., **История угро-русской литературы в изображении Володимира Бирчака**, Ужгород 1943.
- - Народная речь Пряшевщины, **Пряшевщина**, Прага 1947.
- - Словарный состав южнокарпатской народной речи, **Костер**, 1946.
- Гнатюк В., Етнографічні матеріали з Угорської Русі, **Етнографічний Збірник** т. II (1898).
- - Збірник Петра Колочавського, **НЗТП**, т. I (1922).
- - Русини Пряшівської єпархії і їх говори, **ЗНТШ**, т. XXXV-XXXVI.
- - Угорські духовні вірші, **ЗНТШ**, т. XLVI-XLIX.
- Грига М. — Лелекач М., **Выбор из старого писменства Подкарпатья**, Ужгород, 1944.
- Дзендзелівський Й. О., **Лінгвістичний Атлас Українських народних говорів Закарпатської області УРСР**, НЗ УДУ, т. XVII.
- - Українсько-західнослов'янські лексичні паралелі, Київ/Ак. Наук, 1969.
- - Ізголоси угорських лексикальних нашарувань в українських говорах Закарпатської Облaсті УРСР, **Українська лінгвістична географія**, Київ/Ак. Наук, 1966, ст. 45-75.
- - Лингвогеографические свидетельства о расселении подолян Ф. Корятовича в Закарпатье, **Вопросы теории и истории языка** (Сборник в честь проф. Б. А. Ларина) Ленинград,

- 1963, ст. 97-98.
- Дулишкович І., **Историческія черты Угро-Русских**, т. I-III, Унгвар, 1874-77.
- Дэже Л., Синтаксис простого предложения закарпатских урбарияльных записей XVIII в., **НЗМ-УКС**, т. 4, кн. 1 (1969), ст. 293-306.
- **Очерки по истории Закарпатских говоров**, Будапешт/ Ак. Выд., 1967.
- К вопросу о венгерских заимствованиях в закарпатских памятниках XVI-XVIII вв., **Studia Slavica**, v. IV, VII.
- **Материалы к словарю закарпатской литературы XVI-XVII вв.**, Будапешт, 1965.
- **Памятники деловой письменности Закарпатья**, (Урбарияльные записи), Будапешт, 1965.
- О языке урбарияльных записей 1771-1774 гг., **Studia Slavica**, v. XI.
- Житецький П., **Нарис літературної історії української мови в XVII в.**, Львів/Укр. Вид., 1941.
- Івченко М. П., **Сучасна Українська Літературна мова**, Київ/унів.
- (Кутка І.) **Катихисіс Малыї или наука православно-христианская в Унгварѣ**, в Будинѣ-Градѣ, 1801.
- Кулик Б. М., **Курс сучасної української літературної мови**, ч. II, (Синтаксис), Київ/Рад. Школа, 1965.
- Латта В. П., **Принципи картографування і побудови атласу українських говірок Східної Словаччини**, **Українська Лінгвістична Географія**, Київ/Ак. Наук, 1966, ст. 75-85.
- Полногласіє в українських говорах Восточной Словакии, **Sbornik Fil. Fakulty University Komenského**, Philologica, n. X, (Bratislava 1958).
- К вопросу икавизма в украинских говорах Восточной Словакии, **Sbornik Fil. Fak. University Komenského**, Philologica 15 (1963), pp. 89-101.

- Мигалич А., Лѣствица к блаженному животу, в Буди́нѣ, 1847.
- Микитасъ В. Л., Давня література Закарпаття, Львів /Вид. Унів. 1968.
- Мишанич О. В., Література Закарпаття XVII-XVIII століть, Київ/Ак. Наук, 1964.
- Мустьянович С., Недѣльныя проповѣди, Львов/Ставропопигія, 1856.
- Недзельскій Е., Очерк карпаторусской литературы, Ужгород/Школ. Пом., 1932.
- Панькевич І., Нарис історії українських закарпатських говорів, (Фонетика) ч. I, **Acta Universitatis Carolinae (Philologica)**, Praha, 1958.
- Кілька заміток до останку аориста в закарпатських говорах, **ЗНТШ**, т. CXI-CXIII.
- Закарпатський діалектний варіант української літературної мови XVII-XVIII вв., **Slavia**, v. XXVII.
- Перезвук етимологічного 'о, е' в у, і, Подкарпатська Русь ч. IV.
- Перфецькій Е., Релігійне движеніє в XVI-м и началѣ XVII-го вѣков в Угорской Русі, **Извѣстія Отдѣленія Русского языка и словесности Императорской Академіи Наук**, т. XX, (1915) ст. 24-77.
- Петров А., Старая вѣра и унія в XVII-XVIII вв., С.Петербург/СПБ 1905.
- Предѣлы угрорусской речи в 1773 г. по официальным, данным, С. Петербург/СПБ 1911.
- Отзвук реформации в русском Закарпатье XVI в., **Vestnik Kralovske ceske spolecnosti nauk**, г. 1923, Praha, 1923.
- Духовно-полемическія сочиненія іерей Михаила Оросвиговскаго Андрелы против католичества и унії, Прага 1932.
- Х. Х. Письменники Західної України 30-50-х років XIX ст., Київ/Дніпро 1965.
- Рудловчак О. — Швець М., Сурмач відродження, Дукля, ч. 6, Пряшів, 1969, ст. 63-66.

- Сабов Е., **Очерк літературної діяльності и образованія карпатороссов**, Ужгород/Унію, 1925.
- **Русская грамматика и читанка**, Унгар/Унію, 1890.
- (К. Сабов), **Грамматика писменного русскаго языка**, По образу лучших авторов составлена и издана, Унгар, 1865.
- Стрипский Г., **Памятки русько-української мови і літератури**, ч. I, Будапешт, 1919.
- Стрипский Г., **З старої письменности Угорської Русі**, Львів, 1914.
- Студинський К., Кореспонденція Якова Головацького в літах 1835-49, **Збірник Фільологічної Секції НТШ**, т. XI.
- Чучка П. П., Морфологічний склад прийменників у говорах околиці Ужгорода, **Доповіді та повідомлення УДУ**, сер. філ. т. 4., Ужгород, 1959.
- **Українські говірки околиці Ужгорода в їх відношення до інших сусідніх говорів і мов НЗ УДУ**, т. 35, ст. 36-8.
- Шашкевич М., **Азбука і Абецадло**, Вінніпег/Шашкевичяна, 1969.
- Шелепець Й., Історія дослідження південно-карпатських українських говорів, **НЗМУКС**, т. 4, кн.1 (1969),
- Шерех Ю., **Нарис сучасної української літературної мови**, Мюнхен/НТШ, 1951.
- Шерех Ю., Синтаксична система, **Енциклопедія Українознавства**, Мюнхен-Нью-Йорк, 1949, Т.I., ст. 338-339.
- Швець М., **Літературна мова українців Закарпаття і східної Словаччини**, Братислава/Педег. Збір., 1969.
- Швець М., Розвиток українського правопису на Закарпатті і в Східній Словаччині, **НЗМУКС**, т. 4, кн. I (1969), ст. 279-290.
- Яворській Ю., Историческое, личное, вкладные и другие записи в карпаторусских рукописных и печатных книгах XVI-XIX в., **НЗТП**, т. VII-VIII.

- - - - **Новые рукописные находки в области старинной карпаторусской письменности, Прага, 1931.**
- - - - Ветхозавѣтные библейскіе сказанія в карпаторусской церковно-учителской обработкѣ конца XVII-го вѣка, **НЗТП**, т. V., ст. 192-200.
- - - - Бойданское учительное евангеліе, **Věstnik Kralovské České společnosti nauk**, (г. 1935) no. 11, Praha, 1935.
- Baran A., Metropolia Kioviensis et Eparchia Mukačoviensis, Romae/Basiliani, 1960.**
- Bidermann H. I., Die ungarischen Ruthenen, Innsbruck, 1862-7.**
- Dargan E. Ch., A History of Preaching, New York: Franklin, 1968. v.1.**
- Dezsö L., Adalékok a délmáramarosi u-zó nyelvjárás XVI-XVIII. sz. - i fejlődéséhez. Kandidatusi értekezések tételei. Budapest, 1956.**
- - - - A kárpátaljai irodalom kezdetei. **Filológiai Köz-
- - - löny. v. IX.**
- - - - A kárpátaljai "népi irodalom". **Filológiai Köz-
- - - löny. v. XII.**
- - - - Zur Geschichte der subkarpatischen ukrainischen Mundarten, **Die Welt der Slaven. vol. X.**
- Duchnovič A., The History of the Eparchy of Prjašev, Rome/Basiliani, 1971.**
- Gabriel Fr., Pohyb obyvatelstva v bývalé užské župě v první polovici 18 století НЗТП., v. XI., Užhorod, 1935.**
- Gránjalá D., Rumunské vlivy v Karpatech, Praha, 1938.**
- Gregorovskij G., Jazyk Podkarpatské Rusi. Československá vlastivěda. III. Jazyk. Praha, 1934.**
- Hartl A., Přehled literárního hnutí na Podkarpatské Rusi. Sborník "Podkarpatska Rus". (Red. J. Zatloukala), Bratislava, 1936., pp. 181-186.**
- Hodinka A., A munkácsi görögkatholikus püspökség története, Budapest, Tud. Akad. 1909.**
- Husek J., Národopisná hranice mezi slováky a karpatorusi, Bratislava, 1925.**

- Király P., **A kelet-szláv nyelvjárás nyomtatott emlékei**, Budapest, 1953.
- Luckyj G.-Rudnyckij J. B., **A Modern Ukrainian Grammar**, Winnipeg/UVAN, 1961.
- Máchal J., Podkarpatsí Rusové a slovanské obrození, **Slovánský Sborník** (věnovaný F. Pastrnkovi), Praha, 1923. pp.208-214.
- Rabiej Z., Dialekt Bojkow, **Sprawozdania z czynności i posiedsén Polskej Akademji Umiejętnosci**, v. XXXVII, №. 6.
- Rudnyckij J.B., **Geographical Names of Boikovia**, Winnipeg/UVAN 1962.
- Shereghy B.-Pekar B., **Vospitanije Podkarpato-ruskoho svjaščenstva**, Pittsburgh, 1951.
- Stanislav Y. **Dejiny slovenského jazyka**, Bratislava, 1958.
- Stieber Z., **Toponomastica Lemkowszczyzny**, vol. II., Lond., 1948.
- Vážný V. **Z mezislovanského zemépisu**, Praha, 1948.
- Vološin A., Počatky národního probuzení na Podkarpatské Rusi. **Sborník "Podkarpatska Rus"**, (Red. J. Zatloukala), Bratislava, 1936. pp. 53-56.
- Zsatkovics K., Az egri befolyás és az ez ellen vivott harc a munkácsi görög szert egyházmegye történelmében, **Századok**, V. 1884, pp. 680-877.
-

С К О Р О Ч Е Н Н Я

НЗТП: Науковий Збірник Товариства Просвіти

НЗ УДУ: Наукові Записки Ужгородського Державного Університету.

ЗНТШ: Записки Наукового Товариства ім. Шевченка.

НЗМУКС: Науковий Збірник Музею Української
Культури в Свіднику.

RESUME

M. Luchkay's homiletics were the first Ukrainian printed sermons in the Austrian Empire; therefore, they played an important role in the Church literature of Western Ukraine. Besides they were typical examples of the beginning of the 19th century popular Church language in Carpatho-Ukraine. Concerning Luchkay's grammar and historical manuscript, there is much already written; however up to the present his homiletics have not been studied in depth and detail. This scanty knowledge suggested our detailed analysis of Luchkay's homiletics in its historical and philological aspect.

The thesis is divided into six chapters. The first three chapters give a short biography of M. Luchkay, the genesis of his homiletics and their significance to the evolution of sacred eloquence in Carpatho-Ukraine. The other three chapters analyze and explain the orthography, morphology and syntax of Luchkay's homiletics.

According to M. Luchkay's linguistic theory, the Church Slavonic language was the classical literary language of all the Slavs. All modern Slavic languages, including the Ruthenian (Ukrainian) became only an extension and modernization of this Church Slavonic tongue.

In spite of this theory, Luchkay, as a priest, realized the need to write and preach in a way accessible to his people. He recognized the need to introduce dialectical expressions into the sacred eloquence of Carpatho-Ukraine. As a result, his sermons are considered a mosaic of the already mentioned linguistic trends. In other words, Luchkay's preaching language includes mixed elements of Church Slavonic and the modern Ukrain-

ian language and the popular dialects of Carpatho-Ukraine. These mixed elements do not represent any linguistic system and at times are confusingly entwined with each other. Nevertheless, they became the basis for new popular linguistic trends for Ukrainians in the Austrian Empire, and generally the source for the introduction of popular dialects into the Ukrainian language.

In orthography, Luchkay uses Church Slavonic and modern Ukrainian elements on the basis of traditional Carpathian phonetics.

In morphology, Luchkay strays from Church Slavonic and "Ruthenian" principles in his grammar, introducing more Carpatho-Ukrainian dialectical expressions into his grammatical structures.

In syntax Luchkay is not that fortunate. He is not able to free himself from the influence of the Latin classical style, and so his sentences primarily are based on Latin syntax. M. Luchkay did however try to simplify and modernize the Church Slavonic language using partial elements of the modern Ukrainian language structure.

With the publication of his homiletic sermons, Luchkay achieved a prominent position in the Carpatho-Ukrainian cultural rebirth of the 19th century. Inspired by his linguistic and scholarly ideas, many people followed his example. Soon, new sermons, literary and scholarly works were published in Carpatho-Ukraine helping to initiate a strong cultural revival.
